

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Historický ústav

Kniha jako pramen k poznání mentality české pozdně středověké šlechty

Diplomová práce

Autor: Bc. Kamila Motýlová
Studijní program: N7504 - Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura
Učitelství pro střední školy - dějepis
Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor:	Kamila Motýlová
Studium:	P16P0545
Studijní program:	N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obor:	Učitelství pro střední školy - český jazyk a literatura, Učitelství pro střední školy - dějepis
Název diplomové práce:	Kniha jako pramen k poznání mentality české pozdně středověké šlechty
Název diplomové práce AJ:	Book as a Source for Research of Mentality of the Czech Late Medieval Nobility

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce si klade za cíl zjistit, co všechno mohou knihy říci o životě a mentalitě české šlechty v období pozdního středověku. Práce vychází převážně z literárních pramenů pozdního středověku, autory pramenů jsou sami šlechtici nebo tyto prameny odrážejí život šlechty. Myšlenkový a názorový svět šlechticů se odráží v jejich autorských dílech, ale také v jejich knihovnách, které sestavili většinou podle témat, která je zajímala a jejich životy ovlivnila. Knihy a potažmo i knihovny se dají chápat jako jeden z ukazatelů měnících se epoch v období pozdního středověku. Diplomová práce se také zabývá otázkou, do jaké míry je v knihách a knihovnách obsažena křesťanská morálka, rytířské ideály či nově objevené humanistické ideje. Práce analyzuje a interpretuje díla pozdního středověku, např. Jan z Rabštejna, Hynek z Poděbrad, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Ctibor Tovačovský z Cimburka, Jan Skála z Doubravky a Hradiště a další. V diplomové práci je užitá analýza knižních titulů a šlechtických knihoven doby pozdního středověku, s níž souvisí komparace odborné literatury o daném tématu.

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol., Česká kniha v průběhu staletí. Praha 1990. BOLDAN, Kamil URBÁNKOVÁ, Emma, Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny, Praha 2009. CEJPEK, Jiří, Dějiny knihoven a knihovnictví, Praha 1996. NODL, Martin WIHODA, Martin, Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Praha 2007. ŠIMŮNEK, Robert, Reprezentace české středověké šlechty, Praha 2013. ŠINDELÁŘ, Karel, Dějiny knihoven v Českých zemích do roku 1918, Praha 1989. VESELÁ-PRUDKOVÁ, Lenka, Knihy na dvoře Rožmberků, Praha 2005. MAŠEK, Petr (ed.), Zámecké, hradní a palácové knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004.

Garantující pracoviště:	Historický ústav, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.
Oponent:	prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Datum zadání závěrečné práce:	18.12.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením

PhDr. Zdeňka Berana, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 25. 6. 2018

Anotace

Kamila Motýlová. *Kniha jako pramen k poznání české pozdně středověké šlechty*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018. 77 s. Diplomová práce.

Diplomová práce si klade za cíl zjistit, co všechno mohou knihy říci o životě a mentalitě české šlechty v období pozdního středověku. Práce vychází převážně z literárních pramenů pozdního středověku, autory pramenů jsou sami šlechtici nebo tyto prameny odrážejí život šlechty. Myšlenkový a názorový svět šlechticů se odráží v jejich autorských dílech, ale také v jejich knihovnách, které sestavili většinou podle témat, která je zajímala a jejich životy ovlivnila. Knihy a potažmo i knihovny se dají chápat jako jeden z ukazatelů měnících se epoch v období pozdního středověku. Diplomová práce se také zabývá otázkou, do jaké míry je v knihách a knihovnách obsažena křesťanská morálka, rytířské ideály či nově objevené humanistické ideje. Práce analyzuje a interpretuje díla pozdního středověku, např. Jan z Rabštejna, Hynek z Poděbrad, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Ctibor Tovačovský z Cimburka, Jan Skála z Doubravky a Hradiště a další. V diplomové práci je užita analýza knižních titulů a šlechtických knihoven doby pozdního středověku, s níž souvisí komparace odborné literatury o daném tématu.

Klíčová slova: humanismus, kniha, knihovna, křesťanství, mentalita, pozdní středověk, rytířství, šlechta.

Abstrakt

Kamila Motýlová. *Book as a Source for Research of Mentality of the Czech Late Medieval Nobility*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2018. 77 pp. Diploma Degree Thesis.

This diploma degree thesis deals with mentality of Czech nobility during the late Middle Ages. Goal of the thesis is to find out what role had books in this period. It analyzes literary sources of the late Middle Ages related to lives of Czech nobility. The main authors are Jan of Rabštejn, Hynek of Podebrady, Bohuslav and Jan Hasistejnsky of Lobkovice, Ctibor Tovacovsky of Cimburk, Jan Skala of Doubravka a Hradiste. Other sources are aristocratic libraries. It describes affection of Czech nobility with christian morality, chivalrous code or the beginning of humanism.

Key words: book, humanism, chivalry, Christianity, late Middle Ages, library, mentality, nobility.

Poděkování:

Děkuji všem, kteří mě podporují a kteří mi pomohli.

Zvláštní poděkování patří PhDr. Zdeňku Beranovi, Ph.D. za odborné vedení, ochotu a trpělivost během konzultací diplomové práce.

Obsah

Úvod	1
1. Kniha jako pramen zachycující dobové politické a náboženské spory	8
2. Kniha jako odraz kritiky mravní situace v zemi.....	13
3. Kniha jako pramen pro vymezení šlechtického stavu	16
4. Kniha jako pramen pro poznání ideálu panovníka.....	26
5. Kniha jako pramen odrážející proměny šlechtické mentality	29
6. Kniha jako pramen odrážející proměny rytířského ideálu a ctností.....	45
7. Kniha jako pramen pro poznání vztahu mezi morálními hodnotami a majetkem.....	48
8. Kniha jako pomůcka na cestě k Bohu	54
9. Kniha jako pomůcka k výběru ženy	57
10. Kniha jako pramen pro poznání postavení nemanželských potomků	60
11. Knihy jako pramen pro poznání fantaskních představ v imaginaci šlechty	62
Závěr.....	67
Seznam pramenů a literatury	70
Prameny.....	70
Literatura	73

Úvod

Diplomová práce si klade za cíl zjistit, co mohou knihy říci o životě a mentalitě české šlechty v období pozdního středověku. Knihy a literatura jsou jedním ze základních písemných pramenů k poznání dějin. Kniha je zde chápána ve smyslu, jak ji postihla Mirjam Bohatcová, jako projev lidské vůle po sdílnosti.¹ Do knih si člověk ukládá své zkušenosti, znalosti, svůj pohled na svět, tj. vše, co si chce uchovat a sdělit budoucím generacím. Literatura obecně odráží dobu vzniku díla, myšlení lidí a v neposlední řadě i vlastní postoj autora. V pozdním středověku patřily knihy do životů šlechticů, liší se zde však míra jejich využití. Někteří šlechtici byli sami autory děl, cílem dedikace, majiteli knih. Není ovšem pravidlem, že svět každého pozdně středověkého šlechtice knihy obsahoval.

Knihy také ukazují vývoj člověka i celé společnosti, jsou jedním z ukazatelů měnících se epoch. V období pozdního středověku dochází ke změně ryze rytířské mentality šlechty, na jedné straně směrem ke vzdělání, související s humanismem, a na druhé straně k podnikání, tedy k rozvoji hospodaření šlechty ve vlastní režii. Oba tyto fenomény odráží i literární produkce doby, kterou využívá tato diplomová práce. Ivan Hlaváček se kloní k názoru, že dějiny knih a knihoven patří k nejpozoruhodnějším, a přes zdánlivou vnější poklidnost svého vývoje se srovnáním s dějinami vojenství, politiky a dalších oblastí lidské činnosti, k nejdynamičtějším kapitolám lidské historie. Vidí to především v tom, že nesou jistá poselství pro další generace.² Zohledněna je v práci i myšlenka, že knihy, které byly přepisovány a později vydávány, musely být něčím aktuální, musely být pro společnost důležité, jinak by knihy čtenáře neoslovily a ekonomický aspekt nakladatelů by nebyl naplněn.

Hlavní otázka, kterou si práce klade je, co kniha může prozradit o české šlechtě v období pozdního středověku. Řeší důvody, které vedly šlechtice k napsání knihy, a jak

---

¹ Mirjam BOHATCOVÁ a kol., *Česká kniha v průběhu staletí*, Praha 1900, s. 11.

² Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 136.

kniha odráží jeho vnitřní svět nebo kontext doby ve které žil. Myšlenkový a názorový svět šlechticů se odráží v jejich autorských dílech, také však v jejich knihovnách, které sestavili většinou podle témat, která je zajímala a jejich životy ovlivnila. Diplomová práce se také zabývá otázkou, do jaké míry je v knihách a knihovnách obsažena, celý středověk ve společnosti hluboce zakořeněná křesťanská morálka, rytířské ideály, otázka války a míru, nově objevené humanistické ideje či hospodářské otázky. Práce postihuje tři hlavní okruhy a to: šlechtice jako autora literárních děl, šlechtice jako majitele knihy a šlechtice jako mecenáše knižní produkce.

Období, které diplomová práce postihuje, je vymezeno koncem husitských válek na jedné straně, na druhé straně byl mezník určen povstáním roku 1547, kdy se moci v českých zemích naplno ujímají Habsburkové a pomalu se zde mění poměry. Období husitských válek je dobou konce mnoha církevních knihoven a s tím souvisejícím odlivem velké části knih na trh. Tyto knihy hledaly nové majitele a našly je také v řadách šlechty. S epochou husitství souvisí také mezník laicizace a položení důrazu na použití mateřského jazyka.³ S koncem husitství také souvisí upevnění pozic české šlechty. Rostoucí sebevědomí české šlechty po husitských válkách také dalo vzniknout šlechtickým knihovnám ve větší míře. Toto mezidobí je také obdobím vplynutí rukopisných knih do knihoven tisků. Dále se jedná o konec staré epochy rytířství a počátky nových tendencí, tj. renesance a reformace, oboje má v kontextu českých zemí svébytnou podobu kvůli husitství. Šestnácté století lze také definovat jako bojiště dvou dob, kdy začíná novověk, ale stále se ve společnosti drží staré dědictví středověké. Období politických dějin, které práce postihuje je období vlády Jiřího z Poděbrad, dynastie Jagellonců a také nástup habsburského rodu na český trůn. Jedná se o dobu částečné stabilizace poměrů v zemích, na druhé straně ovšem také o napětí mezi katolickým a kališnickým obyvatelstvem, mezi šlechtou a městy i mezi skupinami šlechty navzájem, příkladem zde může být Zelenohorská jednota.

---

³ I. HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, s. 21.

Seznam pramenů využitých v diplomové práci je sestaven podle předních českých akademických syntetických prací o staré české literatuře, tj. z *Dějin literatury* od Jaroslava Vlčka,⁴ z akademické práce kolektivu autorů pod vedením Jana Lehára: *Česká literatura od počátků k dnešku*⁵ a díla *Dějiny literatury české* Jana Jakubce.⁶ Diplomová práce je rozdělena do jedenácti kapitol, které se odvíjejí od hlavních motivů literatury období pozdního středověku. Z vlastní analýzy základních titulů vyplynuly motivy: Bůh, náboženství, ctnost, láska, rytířství, morálka, poučení, hospodářství, žena, pobavení, vzdělání, historie, válka a mír. Jedná se o motivy, které by měly charakterizovat epochu pozdního středověku ve vztahu k šlechtě.

Velmi obsáhlá témata, kterých se dotýkají literární prameny, jsou pro potřeby rozsahu diplomové práce zúžena na jedenáct stěžejních otázek, které reflektují život a postavení české pozdně středověké šlechty. Jedná se především o témata, která vymezují šlechtu jako společenský stav. Na otázky je nahlíženo diachronním způsobem, tj. jsou zkoumány časové proměny v mentalitě šlechty. Práce tedy zkoumá, jak se proměňuje šlechtická zkušenost v kontextu doby pozdního středověku.

Za autory stěžejních literárních pramenů jsou bráni tito autoři: Jan z Rabštejna, Václav Šašek z Bírkova, Hynek z Poděbrad, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Ctibor Tovačovský z Cimburka, Viktorin Kornel ze Všehrd, Jan Skála z Doubravky a Hradiště. Jan Rabštejn je autorem významného spisu *Dialogus*,⁷ který odráží dobu vzniku díla a nepříliš lichotivě hodnotí chování české šlechty, především Zdeňka ze Šternberka, lze jej vnímat také jako sondu do pohledů šlechticů na téma války a míru. Na stejné společenské podmínky reaguje také Ctibor Tovačovský ve svém *Hádání Pravdy a Lži*.⁸ K reprezentaci a stálé aktuálnosti rytířských

---

⁴ Jaroslav VLČEK, *Dějiny české literatury*, Praha 1960.

⁵ Jan LEHÁR, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2008.

⁶ Jan JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, Praha 1911.

⁷ Jan RABŠTEJN, *Dialogus*, ed. Bohumil Ryba, Praha 1946.

⁸ Ctibor TOVAČOVSKÝ, *Hádání pravdy a lži Ctibora Tovačovského z Cimburka*, ed. Bořivoj Křemenák, Praha 1949.

ctností se dostáváme s cestopisem Václava Šaška z Bírkova,⁹ který společně s poselstvem krále Jiřího z Poděbrad podniká cestu po evropských dvorech. Se synem krále Jiřího, Hynkem z Poděbrad,¹⁰ se dostáváme do jiné polohy literatury, kde je více znatelný vliv renesance a s ním související motiv lásky, potažmo erotiky. Společně s renesančními myšlenkami pronikají do českého prostředí také myšlenky humanismu. Stěžejní postavou v humanistických kruzích se stává Bohuslav Hasištejnský, autor mnoha spisů, které ve velké míře reagují na stav soudobé společnosti, který není ideálním a literatura často tyto problémy zrcadlí. Diplomová práce pracuje především s jeho traktátem *O lidské ubohosti a Žalobě k svatému Václavu na mravy Čechů*.¹¹ Literárně činný byl také starší bratr Bohuslava, Jan Hasištejnský z Lobkovic, práce reflektuje jeho cestopis do Svaté země, ale především je pro život šlechty určující jeho *Naučení synu Jaroslavovi*,¹² kde formuluje požadavky na výchovu mladého šlechtice. Stěžejním se zde stává bytí dobrým hospodářem. Do oblasti hospodářství směřuje také spis Jana Skály z Doubravky a Hradiště, který formuluje zásady rybníkářství ve svém spise *O rybnících*.¹³ Dále je také autorem rad panovníkovi *Theribulie*,¹⁴ kde za zásadní považuje vzdělání a vlastnosti krále, již nestačí panovníkovo vyvolení Bohem. Šlechtici se významně angažují také v oblasti práva, kde jsou nejen autoritou, která by soudnictví měla zaštiťovat, ale jsou také autory právnických příruček, jedná se o Viktorina Kornela ze Všehrd a již výše zmiňovaného Ctibora Tovačovského z Cimburku, který sepsal moravské zvykové právo.¹⁵ Svě místo v literatuře pozdního středověku měly také

---

⁹ JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, ed. Bohumil Mathesius, Praha 1940.

¹⁰ *Spisování slavného frejře*, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1978; Hynek Z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, ed. Michal Huvar, Praha 1999.

¹¹ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, in: Poselství ducha, ed. Dana Martínková, Praha 1975; Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, in: Karla Al. Vinařického sebrané spisy: veršem i prosou, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875.

¹² Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, ed. František Maleček, Praha 1907; Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, ed. František Antonín Zeman, Praha 1876.

¹³ Jan DUBRAVIUS, *O rybnících*, ed. Antonín Salač, Praha 1963.

¹⁴ Jan DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, ed. Eduard Petrů, Praha 1983.

¹⁵ Ctibor TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, *Kniha Tovačovská, aneb, Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Moravském*, ed. a Vincenc Brandl, Brno 1868; Viktorin KORNEL ZE VŠEHRD, *M. Viktorina ze Všehrd O právních země české knihy devatery*, ed. Jiří Jireček, Praha 1874.

Ezopovy bajky,¹⁶ stále čtené a nesoucí morální poselství pro další generace. Důležité je si uvědomit, že středověký člověk, až na malé výjimky, četl nahlas slovo od slova, přitom každé slovo pojímal jako zvláštní jednotku. Číst znamenalo také naslouchat a většina literatury byla určena k orálnímu přednesu.¹⁷ Za ideální příklad lze uvést veršované bajky. Nejednalo se tedy o čtenářskou gramotnost, jak ji chápeme dnes. Přepisuje se a tiskne se také *Kronika trojanská*,¹⁸ popisující rytířská dobrodružství během obléhání města Tróje. Kronika trojanská byla prvním tiskem v českých zemích, její datace není jistá, badatelé se přiklánějí k roku 1468.¹⁹ Problém datace však není primární pro tuto práci, důležitý je zde ale fakt, že tisk této kroniky svědčí mimo jiné také o oblíbenosti rytířského románu v poděbradské a jagellonské době. Antickou tradici odrážejí také *Gesta Romanorum*.²⁰ V roce 1500 iniciuje Vilém z Pernštejna vydání knihy *Řeči a naučení hlubokých mudrců*,²¹ které v mnoha oblastech radí k ctnostnému životu. Rady sám vybral Vilém z Pernštejna, lze tedy usuzovat, že budou odrážet jeho postoj k životu.

Doplňujícími zdroji diplomové práce jsou soupisy šlechtických knihoven. Knihovny shromažďují myšlenkové bohatství doby, souhrn všech poznatků a zkušeností generací. Není zde pravidlo, že kdo byl literárně činným autorem, vlastnil také knihovnu a majitel knihovny musel sám psát literární díla. Hlavní problém při zkoumání šlechtických knihoven je fakt, že se mnoho knihoven nedochovalo v původním složení a často ani nevíme, co v knihovnách bylo obsaženo. Rekonstrukce je zde velmi složitá. Práce zohledňuje tyto knihovny: Rožmberská, Roudnická, humanisty Bohuslava Hasištejnského, Jana Hodějovského z Hodějova, Václava Rovného, Jana z Rabštejna a dalších. O knihách na dvoře Rožmberském hovoří monografie Lenky Veselé: *Knihy na*

---

¹⁶ *Ezopovy bajky*, in: *Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi*, ed. Eduard Petřů, Brno 1999.

¹⁷ František ŠMAHEL, *Ars artificialiter scribendi*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 12.

¹⁸ *Kronika trojanská*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1951.

¹⁹ *Česká kniha v průběhu staletí*, Praha 1900, s. 123–124; Emma URBÁNKOVÁ, *Nejstarší české prvotisky*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 30–39.

²⁰ *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, ed. František Šimek, Praha 1967.

²¹ Jan ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, ed. Milada Nedvědová, Praha 1982.

*dvoře Rožmberském*²² či obsáhlá práce o knihovně Bohuslava Hasištejnského od Emmy Urbánkové a Kamila Boldana.²³ Knihovna se dá vnímat také jako součást komunikace a neverbální šíření myšlenek, v neposlední řadě také jako forma reprezentace.

Posledním zdrojem diplomové práce je odborná literatura, příkladem: Mirjam Bohatcová a kolektiv autorů a jejich dílo *Česká kniha v průběhu staletí*,²⁴ dále Ivan Hlaváček a jeho monografie *Knihy a knihovny českého středověku*,²⁵ odborník na humanismus Milan Kopecký a jeho dílo *Český humanismus*;²⁶ historik Josef Macek a *Jagellonský věk v českých zemích*,²⁷ autoři Martin Nodl, František Šmahel a další s kolektivním dílem *Člověk českého středověku*²⁸ či Martin Nodl a jeho práce *Středověk v nás*.²⁹

V práci je použita obsahová analýza děl nejen šlechtické knižní produkce, analýza je primárně zaměřená na obsahovou stránku děl a myšlenky, které autor v díle zaznamenává. Myšlenky obsažené v literárních pramenech jsou zasazeny do kontextu odborné literatury, následuje syntéza v tematické celky podle ústředních motivů. Práce si neklade za cíl pracovat s formální stránkou textů. Také nepostihuje knihu jako fyzický předmět, ale jako zdroj poznání šlechtické mentality a její ovlivnění. Podle Roberta Šimůnka je kniha nositelem historické paměti, kterou ve středověku nese lidská paměť a také psané slovo.³⁰ Lze tedy říci, že knihy nesou paměť doby, ve které vznikly a jsou úzce spjaty i s myšlením doby.

Hlavní význam práce a její přínos je především v novém pohledu na šlechtu v období pozdního středověku skrze soudobou knižní produkci. Informace z pramenů jsou nově

---

²² Lenka VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberském*, Praha 2005.

²³ Kamil BOLDAN a Emma URBÁNKOVÁ, *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*, Praha 2009

²⁴ Mirjam BOHATCOVÁ a kol., *Česká kniha v průběhu staletí*, Praha 1990.

²⁵ Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005.

²⁶ Milan KOPECKÝ, *Český humanismus*, Praha 1988.

²⁷ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, Šlechta, Praha 1994.

²⁸ Martin NODL – František ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

²⁹ Martin NODL, *Středověk v nás*, Praha 2015.

³⁰ Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 9–10.

vybrány a vkládány do kontextu tvrzení odborné literatury a tím jsou teze potvrzovány popřípadě vyvraceny.

Na závěr je nutno uvést, že nelze určit jeden typ šlechtice, který by reprezentoval celou epochu pozdního středověku. Lze pouze sestavit mozaiku toho, co šlechtici mohli z literárních děl vnímat. Jak je mohla díla ovlivnit v jejich životech, či jak vybraná díla reagují na dobu vzniku a jak ji reflektují. Důležitost zkoumání šlechtické mentality můžeme vidět i v tvrzení historika Johana Huizingy, který říká, že všechny vyšší formy měšťanského života jsou založeny na napodobování šlechtického způsobu života.³¹ Lze polemizovat o tom, jestli toto napodobování pokračovalo i do dalších nižších vrstev. Důležité ale zůstává, že v období pozdního středověku byla šlechta určující skupinou pro směřování českých zemí a vývoj zde ovlivnila.

---

³¹ Johan HUIZINGA, *Podzim Středověku*, Praha 1999, s. 178.

1. Kniha jako pramen zachycující dobové politické a náboženské spory

„Ze šlechty není, kdoby věrně se obce zastával.“

Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*³²

Diplomová práce postihuje období vlády husitského krále Jiřího z Poděbrad, dynastie Jagellonců a nástup Habsburků na český trůn. Jedná se na jednu stranu o stabilizaci poměrů v zemi po stránce hospodářské. Na druhé straně Jaroslav Čechura ve svých dějinách připomíná, že poprvé v dějinách Čech královských panovali dva králové, tj. Jiří z Poděbrad a Matyáš Korvín.³³ Což není zrovna ideální výchozí situace pro mír v zemi. Také bylo stále patrné náboženské rozdělení společnosti. Zjednodušeně řečeno se v první části sledovaného období šlechta rozdělila na dva tábory, tj. na zastánce a odpůrce Jiřího z Poděbrad. Proti Jiřímu z Poděbrad stojí Matyáš Korvín, Zelenohorská jednota vedená Zdeňkem ze Šternberka i papež. Atmosféru vztahu s papežem popisuje také panoš Jaroslav, který vkládá do úst pana Antona tuto repliku: *„Čert v tom papeži! Nenie horšicho a nešlechtnějšieho človeka v světě.“*³⁴ Špatné vztahy českého krále Jiřího s papežem a dříve probíhající husitské války ovlivnily také nazírání na Čechy jako na kacíře. Jedná se o chápání stereotypu jako součásti kolektivního vědomí středověké společnosti, jak se o něm mluví v knize *Člověk českého středověku*.³⁵ Již staročeská *Gesta Romanorum*, které obsahují příběhy známé a oblíbené, napříč středověkem obsahují varování před kacířstvím: *„třetí syn nejvěrnější, točíšto kacieř, svrchovaného krále srdce nepřestává prostřelovati nálepným šípem, když bez přestávania snažie se kacieři šípy svého prokletého učenie všecky věrné křesťany, jimžto jest jediné srdce a jediná duše v Jezukristovi, Pánu našem, netoliko prostřeliti, ale jakožto hltaví vlcie rozděliti i roztrhnúti usilují.“*³⁶ Kacířství je ve středověku vnímáno jako ohrožení katolické církve, i proto byly vedeny křížové výpravy i do českých zemí.

---

³²B. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, s. 199.

³³Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, Praha 2012, s. 7.

³⁴JAROSLAV, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Biřkova*, s. 16.

³⁵Martin NODL – František ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, s. 248.

³⁶*Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 51.

Nyní znovu z citace z deníku panoše Jaroslava: „*a jakás bezmohá bába bohatá, přijavši nás do hospody u Anjela, i vyhnala nás z hospody ven v ten déšť, zvědivši, že sme z Čech, a kaceřovala nás.*“³⁷ Zde se popisuje chování k poselstvu za hranicemi českých zemí, jde však o ženu spojenou s prostředím hospody. V cestopise Václava Šaška z Bírškova se již s takovýmto chováním nesetkáme, přestože cestopisy se od sebe dobou vzniku příliš neliší. Náboženské smýšlení se prolíná také celým cestopisem Šaškovým, který udává, že třikrát Angličané odpadli od křesťanské víry, proto se o nich autor vyjadřuje takto: „*více o Angličanech nemám, co psáti, leda to, že jsou to, jak se mi zdá, lidé nevěrní a lstiví, usilující o záhubu poutníků, a nesmíš jim věřiti, ani když před tebou pokorně padají na kolena.*“³⁸ Spor mezi katolíky a kališníky v českých zemích tematizuje Ctibor Tovačovský (1438–1494) ve svém díle Hádání pravdy a Lži o kněžském zboží a panování jich, z roku 1467, kterou napsal ze své potřeby obrany Jiřího z Poděbrad, spis do velké míry odráží dobu, ve kterém vznikl. Spis byl vytištěn také v roce 1539 v dílně Severina mladšího, nezapadl tedy pouze ve své době.³⁹ Jedná se o spor mezi katolíky a kališníky, celý děj je založen na zločinu, který je předložen k posouzení. Soudce sporu je sám Duch svatý. Autor zde literárně vystoupil proti katolictví. Již zpodobnění alegorií Pravdy jako církve kališnické a Lži jako církve římské napovídá, na čí straně autor stojí. Příčinu násilí vidí autor v Konstantinově donaci, která světské zboží vnáší do církve a povyšuje papežství nad císařství. Spor vyhrává Pravda. Fakt, že byl náboženský rozkol v českých zemích palčivým problémem, můžeme pozorovat i u Dubravia (1486–1553), který varuje již panovníka z rodu Jagellonců, že pokud nebude konfesní rozkol uvnitř království řešit, přivedí tím jeho pád: „*Jestliže nepřijdeš (dokud jsi ještě mlád)/ v té věci na pomoc a nebudeš-li dbát/ o návrh zákonů, před nimiž ustoupí/ nový bezbožný mrav, pak, jak se obávám,/ rozpory přivedou království k zániku.*“⁴⁰ Toto svědectví doby lze vnímat i jako jakousi předzvěst toho, co se stalo při událostech směřujících k Bílé hoře. O nejednotě

---

³⁷ JAROSLAV, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 27.

³⁸ V. ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 71.

³⁹ Mirjam BOHATCOVÁ, *Pravda a lež v rukou právníka*, Přerov 1995.

⁴⁰ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 175.

náboženství v českých zemích mluví oklikou i Jan Hasištejnský z Lobkovic (1450–1517) ve svém cestopise o pouti do Svaté země, kde často přirovnává situace, které vidí okolo sebe k poměrům v Čechách. Tento šlechtic uvádí, že „v témž kraji Eimera tento obyčej a způsob ti obyvatelé zachovávají, jakož v Čechách po hříchu také obyčejno, že věří, kdo chce, jak chce, a tak ti Albánci mnoho rozličných věr mezi sebou mají.“⁴¹ Uvádí tedy, že v Čechách si každý věří, jak chce. Jan Hasištejnský ukazuje ale velkou míru náboženské snášenlivosti. O pohanech při cestě do Jeruzaléma mluví nestranně, nevymezuje se proti jejich víře, ale jednání. Cestu podniká společně s Jetřichem z Gutšteina a na Chyši, tento šlechtic se svými povahovými rysy dá považovat za jistý kontrast k poklidnému a střízlivému Janovi. Jetřich i jeho bratři byli proslulí výtržnostmi i násilnostmi, příliš tedy neřešili morálku a vedli velmi bujaré životy.⁴² V literárním díle *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, kde rady byly „vybrány k rozkázání a k zvláštniemu ponúkání urozeného pána pana Viléma z Pernštejna a na Helfenštýně, najvyššieho hofmistra Královstvie českého“⁴³ a odrážejí tedy i jeho mentalitu, se objevuje specifické nazírání na náboženství. Literární pramen říká: „nebo žádná věc nedrží tak v hromadě lidu hlupého, než jednotajné nějaké božstvie domněnie, jemuž náboženstvie riekáme.“⁴⁴ Nejedná se zde o zpochybnění Boha jako takového, ale náboženství. Literární prameny z per šlechticů tedy shodně uvádějí, že se v českých zemích objevuje pluralita náboženství, která fungovat nemůže. Spory se do jisté míry uklidňují zvolením dynastie Jagellonců na český trůn a především smrtí Matyáše Korvína roku 1490. Podle Josefa Macka by se náboženské cítění panstva nemělo podceňovat, v jagellonské éře je stále citelné.⁴⁵ S tvrzením Josefa Macka literární prameny souhlasí.

Vedle sporů, které měly náboženský podtext, se objevují také spory mezi králem a šlechtou či šlechtici navzájem. Snaha o mír v zemi nelze upřít ani specifické postavě na

---

⁴¹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, s. 54.

⁴² Jaroslav FENCL, *Jan Hasištejnský z Lobkovic*, Ústí nad Labem 1982, s. 14.

⁴³ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 31.

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 110–111.

⁴⁵ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, *Šlechta*, s. 39.

dvoře Jiřího z Poděbrad, Pavlu Žídkovi (1413–1471). Jeho životní osud, povaha i dílo se vymyká zažitým tendencím doby. Ve svém díle Jiří(ho) spravovna ve třech částech radí, jak si udržet mír v zemi. K situaci v zemi se vyjadřuje takto: „*veliké zhubenie země stalo se jest, že lépe o tom mlčeti nežli psáti.*“⁴⁶ Problém shledává nejen v náboženském smýšlení krále, který by se dle něj měl obrátit zpět do katolické církve, ale i ve vztahu krále a šlechty, neboť: „*kyselost mezi Vašie milosti a mezi pány.*“⁴⁷ Naráží zde na uskupení proti králi, které vede Zdeněk ze Šternberka. Žídek naráží na fakt, že si šlechta během husitských válek přerozdělila část církevního majetku a získala značné jmění: „*Jakož Zdeněk má Zelenú horu, panstvie veliké, a Dobrohost Týn, a tak jiní páni; neb kněžské zbožie bylo náramně veliké v Čechách.*“⁴⁸ K podobnému popisu stavu české země dochází i Jan z Rabštejna (1437–1473) ve svém díle *Dialogus*. Tento šlechtic charakterizuje zemi jako rozvrácenou, kde „*uprostřed boje, zákony mlčí,*“⁴⁹ a také „*ve hluku zbraní studiem pokojným není místa.*“⁵⁰ *Dialogus* ukazuje čtyři různé stanoviska šlechty k soudobému stavu země, tj. jedno ryze proti králi, jedno pro Jiřího z Poděbrad a dvě kompromisní a snaží se nalézt cestu ze situace, která panuje v Čechách. Stěžejním je výrok Rabštejnův „*války já všude nenávidím.*“⁵¹ Zde jasně zavrhuje válečné konflikty a kloní se na stranu diplomacie. Do díla pronikají myšlenky humanity „*Bůh dal všem zvířatům zbraně přirozené, jelenům parohy, kancům kly a koňům kopyta, jen člověk rodí se nahý a bezbranný; ale dán mu rozum, který nahraňuje zbraně všeliké.*“⁵² Cestu diplomacie vždy volil i Jiří z Poděbrad, který o mír usiloval prostřednictvím mírových poselstev na evropské dvory. Z těchto cest se zachovaly také deníky panoše Jaroslava, Gabriela Tetzela a Václava Šaška z Bírškova. Gabriel Tetzl i Václav Šašek z Bírškova byli oba šlechtici se zájmem rytířským, podle Urbánka je ale jejich rozdílem, že u Tetzla převažuje blahobytný městský patricij a dvořan, u Šaška vystoupí charakteristické rysy

---

⁴⁶ P. ŽÍDEK, M. Pavla Židka *Spravovna.*, s. 6.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 7.

⁴⁸ *Tamtéž*, s. 7.

⁴⁹ J. RABŠTEJN, *Dialogus*, s. 15.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 17.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 19.

⁵² *Tamtéž*, s. 47.

vojáka a venkovského zemana.⁵³ V čele poselstva stanul Lev z Rožmitálu, švagr Jiřího z Poděbrad, člen vyšší šlechtické rodiny. Rod z Rožmitálu byl za Jiřího z Poděbrad na špici, poté za vlády Jagellonců jakoby pohasl, píše August Sedláček.⁵⁴ Z účasti Lva z Rožmitálu na poselství lze vyvozovat, že cílem výpravy nebyly jen rytířské ideály, ke kterým se cestopisy hlásí, ale mělo mít větší dopad, tedy mír pro české země. Chování Lva z Rožmitálu lze dát do protikladu ke Zdeňkovi ze Šternberka vystupujícím ve spise Jana Rabštejna *Dialogus*. Lev volí cestu diplomacie, Zdeněk ze Šternberku cestu boje.

Podle Jana z Rabštejna by to měla být právě šlechta, která zemi vyvede ze špatné situace a navrátí ji řád. „*My zde zrození a vychovávaní mezi hroby otcův svých, kteréž vždy před očima máme, ne ovšem chudí a povrhli, ne líní ani odrodili, ani vášněmi tak zaslepení, abychom rozeznati nemohli, co dobrého jest, kterak bychom trpělivě dívati se mohli, ana vlast hubí se a hyne vraždami, ohněm, loupežemi a zlými penězi, nenacházím nikoli. Kdyby toho ještě k vyhlazení kacířství nevyhnutelně bylo potřebí, museli bychom i v to se podrobiti; ale když ono i bez ohně i bez ran krvavých provesti se dá, bojím se, aby potomci vaši sami někdy pokuty nésti za zkázy takové nemuseli. Já ostatně pravdu říci nebál bych se, třebas by mně šlo i o nejvyšší důstojenství.*“⁵⁵ Stěžejním je tento fakt i u Bohuslava Hasištejnského, který uvádí, že o šlechtu by se země měla opírat a to v českých zemích neexistuje: „*Ze šlechty není, kdoby věrně se obce zastával.*“⁵⁶ Bohuslav Hasištejnský zde shodně s Janem Rabštejnem považuje šlechtu za autoritu, která musí situaci v českých zemích řešit.

Literární prameny shodně uvádějí nepřiliš lichotivé hodnocení situace v českých zemích. I šlechtici sami si uvědomují, že by měla být šlechta hybnou silou, která najde řešení krizí. Cesta, kterou by se měla země ubírat, je cesta míru. Změna by se měla dostavit v náboženských i majetkových situacích.

---

⁵³ Rudolf URBÁNEK, *Úvod*, in: *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, ed. Bohumil Mathesius, Praha 1940, s. XXXIX.

⁵⁴ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI.*, Praha 1986, s. 176–178.

⁵⁵ J. RABŠTEJN, *Dialogus*, s. 87.

⁵⁶ B. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, s. 199.

2. Kniha jako odraz kritiky mravní situace v zemi

„Ctnosti již leží jako v hrobě.“

Ezopovy bajky⁵⁷

Literární prameny z per českých šlechticů odkazují i k špatné morální situaci v zemi. Krize šlechty pramení podle pramenů z nedodržování ctností a života bez hříchu. O krizi ctností mluví také Ezopovy bajky. V diplomové práci se pracuje se skladbou bajek tak, jak byla zapsána ve Sborníku hraběte Baworowského z roku 1472.⁵⁸ Že situace v zemi není ideální, se ukazuje hned na počátku, kdy je definována takto: „*ctnosti již leží jako v hrobě.*“⁵⁹ Dále se mluví takto: „*Pravda tu žalost vidúci,/ silně již raněna jsúci,/ přihna náhle tam ke Ctnosti,/ řkúci: „Králi, z tvé milosti/ beřme se pryč z pole toho!/ Již nám zbili hrdin mnoho.“/ Ctnost, nevidúc širší rady,/ postúpi na tvrdé hrady,/ aby byla vrahem neznáma/ a tam přebývá sama.*“⁶⁰ Ctnost tedy podle pramenu vymizela ze světa. S krizí ctností souvisí také kritika kratochvilného života šlechty. Hynek z Poděbrad (1452–1492), který byl okolím, a to především Bohuslavem Hasištejnským, kritizován za svůj rozmařilý život, sám ve svých dílech nedostatek ctností tematizuje: „*Múdrost, Ctnost a Rozum, chuva její./ Než z kostela ven vykročili,/ hned na ně žáci jazyk vyplazily,/ děti jim vidliček podávajíc/ žádné k nim vážnosti nemajíc./ Bodaj ještě dva v kostele byli/ kteří se jim poklonili!/ Než kteří byli tam zuostali,/ všickni se jim posmívali,/ i psi, po kostele běhajíce/ na ně velmi štěkajíce.*“⁶¹ Sám Hynek z Poděbrad neměl ve svém životě jednoduché postavení, lze usuzovat, že o sobě mluví v následující citaci: „*pravý jsi vězeň, toť já vidím,/ po tvých to řečech znamenám!/ A jakž já slyším, že nejsi frejír a milovník/ ale psanec, pravý nevolník!*“⁶² Sám Hynek mluví o kritice šlechtických kratochvilí i v další citaci: „*tuť jim nebylo nic jiného píce,/ než strojiti jedno*

---

⁵⁷ Ezopovy bajky, in: Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi, ed. Eduard Petrů, Brno 1999, s. 7.

⁵⁸ Vydáno v: Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi, ed. Eduard Petrů, Brno 1999.

⁵⁹ Ezopovy bajky, s. 7.

⁶⁰ Tamtéž, s. 11–12.

⁶¹ Spisování slavného frejře, s. 17

⁶² Tamtéž, s. 38.

*kratochvíle, / freje, tance i jiné věci.*⁶³ Zajímavý je zde fakt, že přesně to samé kritizoval již Jan Hus, tj. zálibu šlechty v „*turnajováním, kolbú, kostkú, šachováním, frejováním, tancováním.*“⁶⁴ Velký kritik šlechtických poměrů, ať sám pocházející z panského stavu, byl Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic (1461–1510), který byl mimo jiné také velmi plodným literátem, dnes známe přes 500 jeho básní, okolo 200 listů a tři traktáty.⁶⁵ Ucelenou kritiku společnosti provádí v Žalobě svatému Václavu na mravy Čechů. Zde kritizuje marnotratnost šlechty: „*již dosti na tom, v zlatohlav-li a šarlat oblečení kráčíme a větriti pláštěm umíme; že vroucí žaludek skvostnými kojíme bažanty a Kretským vínem; že sluhův obklíčení hejnem stále těkáme, a přívětivé všem tváře jevíme, nechť by pekelný jed pokryté utajovalo srdce.*“⁶⁶ Dále pokračuje: „*ať se obrátíš kamkoli, ať pohlédneš kamkoli, všude se tvým očím naskýtá marnost a duševní útrapy.*“⁶⁷

Historie o Janu Palečkovi se dochovala dodnes v knížkách lidového čtení, ve své době však byla známá ve všech vrstvách společnosti. Paleček pracuje s citlivým humorem, kdy kritizuje privilegované vrstvy. Lidová kultura stojí mimo hlavní proud kultury vyšších vrstev. Přestože lidová kultura stojí v pozadí a málokdy je brána jako určující síla, i ona však ovlivňuje nazírání na šlechtice a jeho postavení. Jediný původní motiv české lidové literatury je právě postava Palečka. Jedná se o příběhy zasazené do vlády Jiřího z Poděbrad a propojené postavou Jana Palečka, provozovatele milosrdných skutků. Tento rytíř pečoval o chudé, o špitály i o kněží, které moralizoval a podporoval jejich ctnosti. Místo zde je také pro kritiku církve i papeže, jemuž adresoval dopis s titulem: „*pyšně pyšnému nejpyšnějšímu a nejbohatšímu biskupu a pánu v Římě.*“⁶⁸ Palečkovo místo je vedle krále, kterého nabádá, aby žil v souladu s vírou a spravedlivě

---

⁶³ *Spisování slavného frejře*, s. 19.

⁶⁴ *Mistra Jana Husa sebrané spisy české*, díl 1, ed. Karel Jaromír Erben, Praha 1866, s. 121.

⁶⁵ Ivana KYZOUROVÁ, *Básník a král, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, Praha 2007, s. 104.

⁶⁶ B. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, s. 199.

⁶⁷ B. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *O lidské ubohosti*, s. 82.

⁶⁸ *Historie o bratru Palečkovi*, in: Bedřich VÁCLAVEK, *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné. Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. stol.*, Praha 1950, s. 349.

spravoval celou zemi.⁶⁹ Lze se domnívat, že si lidé v osobě Palečka reflektovali to, co jim v životě chybělo a to je právě morální autorita, která pomáhá druhým.

Aby byl obraz situace úplnější, lze ještě uvést povzdech Šimona ze Slaného, že v českých zemích chybí vzdělání jedinci: „*Znamení muži a dobří křesťane, smiluj se nad ovdovělými, a pokud jde o počet vzdělaných mužů, téměř až k zemi sraženými Čechami! Vždyť kde je nějaký doktor, kde písař, kde vyslanec? Posly do cizích zemí najímáme za nesmírně vysokou odměnu.*“⁷⁰ Úzká souvislost je zde s novou potřebou vzdělání pramenící i z šířících se myšlenek humanismu. Humanismus deklaruje všestranný rozvoj sil a schopností člověka.⁷¹ Humanismus také přináší představu náplně a cíle vzdělání. Humanistická kultura proniká do Čech podle Josefa Války velmi pomalu. Naprostá většina šlechty nežije ještě kultivovaným humanistickým a renesančním životem, ale robustním životem magnáta a vojáka, který pokud nebojuje, neloví, nepije a neintričuje, si nechá raději pročitat své hospodářské výkazy než slova klasiků.⁷² Jsou ale i tací šlechtici, kteří k nám renesanční témata přinášejí, příkladem může být syn Jiřího z Poděbrad, Hynek. Nositeli renesančních idejí byli převážně příslušníci šlechty.⁷³ I Jan Hodějovský z Hodějova, mecenáš humanistických básníků, měl v knihovně zdobené vydání spisu Boccaccia De genealogia deorum z roku 1532.⁷⁴

Literární prameny shodně uvádějí nepřilíš lichotivé hodnocení mravní situace v českých zemích. Krize zemí pramení z faktu, že ctnosti nemají takovou váhu, jakou by měly mít. Jistá kultivace společnosti by se měla dostavit také díky vzdělávání, které se stále více objevuje i v šlechtických kruzích.

---

⁶⁹ Více: *Historie o bratru Palečkovi*, in: Bedřich VÁCLAVEK, *Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné*, Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. stol., Praha 1950, s. 345–354.

⁷⁰ *Dopis Eliášovi ze Slaného roku 1460 Šimona ze Slaného*, in: *Dějiny české literatury*, ed. Jaroslav Vlček, Praha 1960, s. 14.

⁷¹ M. KOPECKÝ, *Český humanismus*, s. 7.

⁷² Josef VÁLKA, *Česká společnost v 15.–18. století*, Praha 1972, s. 48.

⁷³ Karel ŠINDELÁŘ, *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*, Praha 1989, s. 33.

⁷⁴ Emma URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské univerzitní knihovny*, Praha 1957, s. 56.

3. Kniha jako pramen pro vymezení šlechtického stavu

„Byť byl šlechtic neurozenější, nic neznamená, je-li chudý.“

Jan Hasištejnský z Lobkovic, Naučení synu Jaroslavovi⁷⁵

Šlechta jako společenská skupina se vyvíjela, šlechta raného středověku není totožnou jako šlechta pozdního středověku. Nejprve stály v popředí biologické faktory, tj. rod, vlastnosti, později se pozornost přesouvá k moci a majetku.⁷⁶ Velkou roli hraje také urozenost, rody si zakládají na legitimitě rodin. Často je legitimita dokládána i v literárních památkách. Dalším aspektem je majetek. Kolem roku 1500 vlastní 98 % hradů šlechta, jedná se skoro o monopol.⁷⁷ Důkazem o privilegovaném postavení šlechty může být i uzavírání stavů na konci 15. století, mezi lety 1485–1497.⁷⁸

Šlechta je ve středověku vnímána jako výsostně postavená skupina s určitými privilegii. Není však vymezena zcela ostře a nebyla kompaktní skupinou, rozdělovala se na vyšší a nižší šlechtu a tyto větve byly dále diferencovány. České zemské právo hodnotí život nižšího šlechtice desetkrát méně než život pána.⁷⁹ Se šlechtou se spojuje urozenost a schopnost doložit vlastní rod, což ukazuje již staročeská *Alexandreida*: „*slyšte, vece, čstní otčici,/ všie šlechty předších dědici./ Každý vás svú šlechtu zvěda/vzpomeň se na svého děda,/ z kakéhoš pošel poroda.*“⁸⁰ Život urozených je hodnocen podle *Kroniky trojánské* výše než život prostého člověka: „*užitečnost jest vám pokoje hledati s Trojánskými dřieve, nežli byšte tak urozených mnoho ztratili.*“⁸¹ Zde jde o urozené, u kterých je škoda, aby ztratili své životy.

---

⁷⁵ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 18.

⁷⁶ Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 10.

⁷⁷ Jiří JURK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000, s. 94.

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 77.

⁷⁹ C. TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, *Kniha Tovačovská*, s. 116–117.

⁸⁰ *Staročeská Alexandreida*, ed. Václav Vážný, Praha 1949, s. 76.

⁸¹ *Kronika trojánská*, s. 205.

Již výše je zmíněný majetek a s ním související postavení ve společnosti. V souvislosti s tímto se často v literárních pramenech ukazuje kritika šlechty s ohledem na stoupání stále výš a touze získat stále větší jmění. Již Ezopovy bajky říkají „*Ktož vyššieho vzchodu žádá,/ často těžce z něho spadá.*“⁸² Varují tedy před takovýmto chováním. K tomu dodávají, že „*člověk múdry lepší bývá,/ nežli ten, jenž hradov dobývá.*“⁸³ Není tedy prioritou získat majetek. K podobnému dochází také Pavel Židek: „*raďte věděti, že králom a kniežatom velikým hra každá jest nepoctivá a neužitečná, zvláště o zisk nepoctivá, neb ten, s kterým hrá, jest vždy nižší, a hra chce mieti rovné lidi, a potom ten, kto hrá s králem malú věcí málo bude sobě krále vážiti, nýbrž jako tovařiše mieti, a jestli pán mocný zdvihne se proti králi, a bude chtieti jeho potlačiti a nad něho býti.*“⁸⁴ Také Řeči a naučení hlubokých mudrců mluví o stejném problému: „*a kdybyšte pak i toho dosáhli, o kterých nyní myslíte pracujete, zdali byste již na tom přestali? Opět byste výše hleděli, neb to jest jako vkořeněné v tu mysl, kteráž ctí světskú a lakomstvím točí s, že nikdy státi nemuoz; jakž jednoho duojde, hned k druhému hledí.*“⁸⁵ Na rozdíl od Řeči a naučení hlubokých mudrců o této vlastnosti příkladané šlechticům mluví Pavel Židek proto, aby před ní varoval krále. Šlechta totiž v touze získat stále více majetku naráží i na jediného, který stojí nad ní, a to je král. K porovnání lze použít také Jana Skálu z Doubravky a Hradiště, který říká: „*Mluvíme o Kristu, původci míru/ a jsme rádi cenění/ pro naši příslušnost k lepšímu náboženství/ a zatím můžeme-li/ dobyt tvrz v sousedství, je naše zbožnost v tom,/ že boží příbytky/ zbavíme beztrestně velkých pokladů,/ že starcům do hrdla/ do hrudi nemluvnat, do lůna těhotných/ vrazíme holý meč.*“⁸⁶ Dubravius zde naráží na fakt, že šlechtici mnohdy opouštějí boží cestu míru a usilují o zisk většího majetku, pro který jsou ochotni dělat různé věci. Dubravius kritikou šlechty ve vztahu k zisku stále většího jmění rozhodně nešetří. Příkladem může být další citace: „*Znám dobře/tento rod skutečných pijavic/ jenž umí udržet vše, kde se přichytí./ A proto městečka, obce a statky též, které vždy sloužily/ králově pokladně, má*

---

⁸² Ezopovy bajky, s. 36.

⁸³ Tamtéž, s. 73.

⁸⁴ P. ŽÍDEK, M. Pavla Židka Spravovna. s. 31.

⁸⁵ J. ČEŠKA, Řeči a naučení hlubokých mudrců, s. 108.

⁸⁶ J. DUBRAVIUS, Theriobulie, Rada zvířat, s. 169–171.

*v rukou soukromník./ Proto ted' majetek a práva/ svobodná řádových bratří též/ oškubou správce ze stavu světského [...] Proto i poplatky, ve kterých spočívá královo bohatství/ jinému nesou zisk.*⁸⁷ Stejně jako u Pavla Žídka zde se objevuje varování panovníka před choutkami české šlechty. Na druhou stranu se z per šlechticů objevují i myšlenky o důležitosti majetku. Majetek je zásadní i pro Jana Hasištejnského „*byť byl šlechtic neurozenější, nic neznamená, je-li chudý.*“⁸⁸ Chudoba ohrožuje podstatu šlechtictví, i skladba Stesk na ženitbu z Neuberského sborníku ukazuje, že jsou marné snahy rytíře, který vše prohospodařil. Majetek však musí šlechtic získat čestně a zachovávat si při tom své morální vlastnosti.

Pavel Židek a Jan Dubravius varovali krále před šlechtou, která bude usilovat o to, dostat se na jeho místo či získat jeho jmění. Na druhé straně Bohuslav Hasištejnský zase mluví o tom, že král by měl jít šlechtě příkladem, a ta by jej měla následovat, mluví o tom v kontextu boje proti Turkům: „*Jak mile ocelivé brnění na se brátí Tě uzří šlechta, budeť šetrná tvé slávy i pomluvě zamlkneš ústa, a rozličné v lidu přestane pochybování [...] Což jestli se nestane, marnou k míru se více nekoj nadějí.*“⁸⁹ V ideálním světě by tedy měl první vyjet král, za ním šlechta a tu by měly následovat ostatní stavy. Šlechta by měla jít příkladem. Bohuslav Hasištejnský ve svém traktátu O lidské ubohosti šlechtu vykresluje, jako stav, ke kterému lid vzhlíží: „*Lid považuje za blažené krále a knížata. Považuje se totiž za krásné spávat na porpurové podušce, pít ze zlatého poháru s drahokamy, odívat se šatem zdobeným vzácnými perlami, poroučet národům, shromažďovat vojsko, kdykoli se zlíbí, kráčet obklopen velkým zástupem služebníků, moci jednoho každého podle vlastní vůle buď učinit bohatým a slavným, nebo ho zabít, moci si zahrávat s manželkami a dcerami poddaných a posléze tonout v nadbytku všech rozkoší.*“⁹⁰ Zde se však jedná o jistý stereotyp, který vnímají lidé, rozhodně všichni šlechtici nežili v takovémto světě. Sám Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic tomuto

---

⁸⁷ J. DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, s. 125–127.

⁸⁸ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 18.

⁸⁹ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ, *Pobídnutí k válce proti Turkům*, in: Karla Al. Vinařického sebrané spisy: veršem i prosou, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875, s. 275.

⁹⁰ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 83–84.

vyjádření oponuje: „*jestliže jsou válečníci a válka stihá válku, jsou považováni za krvežíznivce a nepřátele míru; pakliže však usilují o mír a pokoj, jsou považováni za bázlivce a – jak se říká – za muže vhodnější pro kněžské povolání než pro vládu.*“⁹¹ Dále dodává, že králové a knížata jsou také vystaveni největšímu nebezpečí. Autor to dokládá na případech z historie, kdy dochází k boji o moc i v rámci rodiny a nic není svaté.

Zajímavý je vztah šlechty k obyvatelům měst, tedy k měšťanům. V reálném životě dochází ke konkurenci mezi městy a šlechtou. V literárních pramenech se o tomto mluví v několika polohách. V Kronice trojánské má šlechta své místo v poradním sboru panovníka, zajímavé je, že zde mají místo i měšťané: „*A tak král Priamus, svolav na svůj dvůr syny své a staršie pány, zemany i také měšťany trojánské, takto k nim promluvi.*“⁹² V druhé citaci: „*A tak král Priamus, svolav na svůj dvůr syny své a staršie pány, zemany i také měšťany trojánské, takto k nim promluvi.*“⁹³ V radách Smila Flašky z Pardubic či později Dubravia mají v poradních sborech místo pouze šlechtici. Oba dva tituly autoři jsou rovněž ze šlechtického stavu. Král má poslouchat urozené pány i kvůli tomu, že by měli znát ctnosti: „*cizozemcív v radu nevnad’/ a v chlapiech naděje neklad’/ by jě vnačil v pilnú radu,/ neb to neslušie tvému řádu./ Ale urozené pány,/ jenž sú ve ctnosti poznáni/ a dobřě vzchovalí v zemi,/ razit’ sě raditi s těmi.*“⁹⁴ Ani Smil Flaška z Pardubic, ani Dubravius tedy nepřipouští možnost, že by se města v jakémkoliv míře podílela na rozhodování. V citaci si lze všimnout také označení chlap, které bylo typické pro nešlechtické kruhy a v šlechtických bylo bráno jako útok na čest jedinice, pokud byl šlechtic nazván chlapem. Výsostné postavení šlechticů dokládá také staročeská Alexandreida: „*Z chlapie řáda nikoli i jednoho v čest nevoli.*“⁹⁵ K vymezení rozdílu mezi šlechtici a měšťany se dostáváme také v radách Pavla Židka, který varuje Jiřího z Poděbrad, že: „*nenie dobře, že páni korúhovní nebo panoše mají domy své mezi domy měšťskými, a nebo, že mají domy měšťské.*“⁹⁶ Znamená to, že by tedy od sebe měli

---

⁹¹ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 84.

⁹² *Kronika trojánská*, s. 64.

⁹³ *Tamtéž*, s. 64.

⁹⁴ Smil FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950, s. 31.

⁹⁵ *Staročeská Alexandreida*, s. 43.

⁹⁶ P. ŽÍDEK, M. Pavla Židka *Spravovna*. s. 56.

být odděleni šlechtici a měšťané. Na druhé straně Václav Šašek z Bírškova si při putování Evropou všimá, že „ještě jiný zvyk mají ve Flandřích, že totiž šlechta tam nebydlí na venkově, nýbrž ve městech,“⁹⁷ není tedy typické, že by všude byla šlechta oddělena od měšťanů. Pro české země však bylo jisté soupeření a konkurence typická.

Šlechtu lze definovat také oblastí práva a soudnictví. Robert Novotný definuje šlechtu pomocí znaků: urozenost, majetek, moc, prestiž, politická činnost, později definování panského stavu ohraničovalo přisedení předků u zemského soudu a koncipování jeho nálezů.⁹⁸ Právě až činnost na zemském soudu dodávala šlechticům faktickou legitimaci jejich postavení v nejvyšším patře urozené vrstvy.⁹⁹ Toto potvrzuje důležitost instituce soudů, také pro formování šlechtického stavu jako takového.¹⁰⁰ Literární prameny mluví o tom, že by šlechta měla vynikat v oblasti soudnictví., tedy by jí měla být vlastní spravedlnost, jedna z ctností rytířských kodexů. O nešvarech v soudnictví mluví už Smil Flaška z Pardubic „a v zemském soudě neřádu:/ jsú-liť takoví úřadu,/ nerod' sě k tomu leniti,/ a rač jě vypleniti.“¹⁰¹ K stejnému tématu se vyjadřují také Gesta Romanorum, které uvádějí tvrdý trest pro toho, kdo by vynášel křivé soudy „aby jej odřeli, aby viec křivého súdu nevydával, a kóži jeho na tom místě, kdežto súdce měl seděti, kázal přibiti, aby každý súdce, lekna se toho, pomysli na to, aby viec křivého súdu nevydával.“¹⁰² O důležitosti spravedlivého rozsudku mluví i Jan Hasištejnský ve svém Naučení synu Jaroslavovi „čiň spravedlivý rozsudek svým poddaným i každému, když v soudě sedáš – to s Boží prikázání.“¹⁰³ Zde zaštiťuje spravedlivý soud božími zákony. Jan Hasištejnský k tomu dodává, že každý má mít stejný přístup k právu a má se chovat rovně „čiň

---

⁹⁷ V. ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 40.

⁹⁸ Robert NOVOTNÝ, *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 241.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 243.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 250.

¹⁰¹ Smil FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950, s. 37.

¹⁰² *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 36.

¹⁰³ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 22.

*spravedlivý soud každému rovně jednomu, jako druhému.*¹⁰⁴ Aby se soudce neukvapoval, radí Jan Dubravius: *„důkladně prozkoumáš skutkovou podstatu.*¹⁰⁵ Dubravius také ve svém spise velebí zákon, který je důležitý pro život v míru. *„zákon je založen na míru, v míru pak/ panuje dobrý mrav a žijí ve štěstí/ starci i mladíci.*¹⁰⁶ Že má právo své místo v životě šlechticů dokládají i dva autoři právních knih pocházející ze šlechtického stavu. Jedná se o Ctibora Tovačovského (1438–1494), který sepsal moravské zvykové právo a také se zasloužil o český jazyk *„s vuolí pana hejtmána a pánuov i vši země začali se v jich dsky nové českú řeči vkladové vpisovati.*¹⁰⁷ Druhým je Viktorin Kornel ze Všehrd (1460–1520), autor spisu *Knihy devatery*, kde *„o práviech raději než o válkách psáti mi se chce; neb všem dobrým milejší, užitečnější a příjemnější má býti pokoj nežli válka; neb i válka se ne pro válku, ale proto, aby z války pokoj byl přiveden, zdvíhá, a jest se lépe (vedlé starého příslovie) tři léta sůditi a sněmovati než jeden rok váletí, zvláště doma a v zemi, kteráž válka domacie všech jiných válek jest nejukritnějšíe a nejškodlivější.*¹⁰⁸ Právo a soudy jako instituce měly za úkol bojovat proti chaosu v zemi. Soudní spory byly mezi šlechtou často vedeny. Josef Macek připomíná, že se šlechtici často soudili i pro opravdu malicherné důvody: soudní spory se vedly o hluk v lese, jestli vlezly nebo nevezly dvě krávy do zahrady, o zasazení vrub, zcizení devíti zajacích tenat, o krádež 20 úlů.¹⁰⁹ V jedné bajce se vlk soudí s liškou o to, co sám udělal, autor si zde postěžuje, že je to běžné: *„již po hříchu to vídáme,/ takových vlkův mnoho známe.*¹¹⁰ Právo bylo také zaštitěno zřízením zemským za krále Vladislava II., pocházející z roku 1500. Autorem byl rytíř Albrecht Rendl z Oušavy, kterého Jaroslav Vlček charakterizuje jako: *„bezcharakterní šplhavec a výdělkář, jenž vysokých úradů, jichž se všelikými cestami domohl, i sporů stran, jež obratně*

---

¹⁰⁴ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 22.

¹⁰⁵ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 81.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 157.

¹⁰⁷ C. TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, *Knihy Tovačovská, aneb, Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, s. 57.

¹⁰⁸ V. KORNEL ZE VŠEHRD, M. *Viktorina ze Všehrd O práviech země české knihy devatery*, s. XXVII.

¹⁰⁹ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526. Šlechta*, s. 117.

¹¹⁰ *Ezopovy bajky*, s. 80.

*rozdmýchoval, sám využíval toliko na své obohacení.*¹¹¹ V oblasti práva měl význam také knihtisk. První český právní text, který byl vydán tiskem, bylo právě takzvané Vladislavské zřízení zemské z roku 1500.¹¹² Na jeho začátku je sepsáno, že král dal panstvu a rytířstvu České koruny povolení, aby sepsali svá práva v jedny knihy, a „*ty knihy aby tisknutí rozkázali, aby je mohl mieti bohatý neb chudý, ktož by chtěl, aby tiem uměli všickni spraviti a vystřéhati, aby žádný, nevěda, neupadl v pokutu, pro kterouž by měl čest ztratiti aneb hrdlo a statek.*“¹¹³ Toto zřízení směřovalo k upevnění moci šlechty na úkor panovníka a měst. Dále byla tiskem vydávána také jednotlivá zemská zřízení.¹¹⁴ Tyto knihy se nám objevují napříč všemi šlechtickými knihovnami. Humanismus také přináší právo z antických vzorů. Justiniánův kodex se stal inspirací v oblasti práva. Justiniánův kodex se objevoval také v Rožmberské knihovně i v knihovně Václava Rovného z Rovného.¹¹⁵

V souvislosti se šlechtickým prostředím se mluví také o pojmu reprezentace. Téma šlechtické reprezentace lze chápat jako jediný celek logicky provázaných komponentů, jimiž se jednotlivé rody prezentovaly vůči svému okolí, současníkům i budoucím generacím.¹¹⁶ K rodové reprezentaci lze zařadit hrad, rodový klášter, umělecký mecenát, tedy i knižní, a také budování knihoven. Kniha se často nestává médiem ke čtení, ale pouze předmětem reprezentace. S reprezentací šlechty úzce souvisí také mecenát literárních děl. Mezi mecenášem, tedy zadavatelem a zhotovitelem byl recipkový vztah. Jeden dílo zadal a financoval a druhý jej realizuje a tím získává prostředky k vlastnímu živobytí.¹¹⁷ S mecenátem souvisí také věnování knih neboli dedikace. Znamená to, že na věčnou paměť s adresátem, má být dílo spojováno.¹¹⁸ Spisy jsou logicky dedikovány osobnostem, které se orientují v kulturní a literární sféře, ale i celkově sféře

---

¹¹¹ J. VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 299.

¹¹² M. BOHATCOVÁ a kol., *Česká kniha v průběhu staletí*, s. 173.

¹¹³ *Tamtéž*, s. 173.

¹¹⁴ *Tamtéž*, s. 173.

¹¹⁵ Josef HEJNIC, *Knihovna Václava Rovného jako historický pramen*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 184.

¹¹⁶ R. ŠMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 13.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 317.

¹¹⁸ Mirjam BOHATCOVÁ, *Předmluva v českých předbělohorských tiscích*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 96.

společenské. Velmi slavným je například Rožmberský mecenát.¹¹⁹ Rod Rožmberský je srovnatelný s rodem pánů z Hradce, tyto dva rody podporovaly často i stejné autory, tj. Jan Straněnský, Šimon Lomnický, Tomáš Rešel, Zuckmund Domináček z Písnice nebo Tomáš Bavorký.¹²⁰ Mecenášem knihy *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, velmi oblíbené ve své době, byl Vilém z Pernštejna, který naučení také sám vybral a zanechal v knize kus své osobnosti. Synovec Jana Dubravia, Linhard Jílek z Doubravky, uvádí, že spis strýce Rada zvířat vydává „s *Tvým jménem v dedikaci, neboť jsem ti zavázán velikými díky za mimořádnou náklonost a laskavost ke mně, chtěl jsem také tímto věnováním splnit něco ze svých dluhů.*“¹²¹ Věnuje jej Petru Krafftovi. Roku 1501 v Benátkách vydával humanista Racek Dubravius z Doubravy své dílo *Libellus de componendis epistolis*, a věnuje jej Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic. V úvodu se vymezuje proti běžné motivaci dedikací, neboť říká, že na rozdíl od jiných tak nečinní pro hmotné výhody. Toto potvrzuje, že to tak jinak fungovalo, ale proto, že Bohuslav „*memoria nostra arcem eloquentiae tenet.*“ Ani Racek Dubravius z Doubravy nejednal zcela nezištně, věděl, že odkázání autoritě dá knize patřičný lesk. Bylo také otázkou prestiže šlechticů, aby se v jejich knihovnách sešlo, co nejvíce dedikovaných děl. Lenka Veselá při zkoumání Rožmberské knihovny podotýká fakt, že ne všechny dedikované knihy se do šlechtických knihoven dostaly.¹²² Ne vždy se literární mecenát tedy promítá do skladby knihovny. Možné vysvětlení může být, že se kniha dostala do tzv. příručních knihoven šlechtice nebo, že se k mecenáši ojedinele ani kniha nedostala.

Již výše je připomenuta urozenost, jako jeden z nezpochybnitelných znaků šlechty. Urozenost šlechty musí být něčím ukotvena a doložena, dalo by se říci, musí být obsažena v historii. Panstvo muselo dokazovat svou urozenost do čtvrtého kolene. Zájem o historii rodu měl tedy praktickou oporu, nešlo zde o akademický zájem.¹²³ Jedná se o listiny, které mohou být falzy, ale i o literární díla. Často se k rodu váží

---

¹¹⁹ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 288.

¹²⁰ L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 213.

¹²¹ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 61.

¹²² L. VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, s. 211.

¹²³ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 294.

pověsti o jejich založení, slavnou je například pověst o pernštýnském zubru. O erbovních pověstech se ve své kronice zmiňuje již Dalimil.¹²⁴ Šlechtu vede praktický zájem o historii ve snaze doložit starobylost svých rodů a uhájit tím své místo ve společnosti. Není zde však plně vyvinuta hranice mezi tím, co bylo pravdivé a co ne. Zájem šlechty o historii dokládají také nálezy knih s historickou tematikou ve šlechtických knihovnách. Páni z Boskovic dali podnět k tisku kroniky Enea Silvia Piccolominiho.¹²⁵ V knihovně Mikuláše z Újezda (1386–1434), která tvoří nejstarší vrstvy knihovny Roudnické, se nacházela Kronika česká Přibíka Pulkavy z Radenína, datována roku 1426 na Hasištejně. Do této kroniky jsou zapsány rodové záznamy, a to z let 1278–1389, rok 1427 a také vývoj mezi lety 1502–1504.¹²⁶ Oblíbené Krátké sebranie z českých kronik obsahovalo pasáže z Dalimilovy kroniky. Úkolem bylo legalizovat Jiřího z Poděbrad jako českého krále, zaštitěné myšlenkou, že český panovník má vzejít z českého prostředí. Zajímavý je také fakt, že Jan Hasištejnský je pořizovatel erbovníku, *codex mixtus*, tento akt reprezentace stojí na pomezí erbovníku a rodového památníku. V úvodu jsou texty o narození syna Jaroslava a dalších dětí narozených mezi lety 1483–1511, poté text Naučení synu Jaroslavovi, a za ním následuje genealogie hasištejnských Lobkoviců, jejich manželek a několik erbů příbuzných i s vysvětlujícími texty.¹²⁷ V knihovně Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic bylo pouze jedno bohemikum a to Kosmova kronika. Kosmovu kroniku měl v knihovně také Václav Koranda mladší.¹²⁸ V knihovně humanisty Jana staršího z Hodějova se nacházely také knihy s historickou tematikou. Jednalo se o Dějiny Bedy Ctihodného, dále řecké báje, Kronika Pulkavy z Radenína, Kosmova kronika a další. Neověřená je myšlenka, že by sám Jan Hodějovský psal historická díla. Šlechtici si masově dávají malovat rodokmeny, často však sahají také po literárním falzu, kterým se vřadí mezi potomky dávných velmožů, jak to učinili například rody Štosů, Jiří a Zikmund z Albrechtic, kteří už dříve se počali psát z Kounic. Báseň o Vilémovi z Kounic,

---

¹²⁴ DALIMIL, *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Marie Krčmová, Praha 1977.

¹²⁵ Jan SKUTIL, *Jan Dubravius, biskup, státník, ekonom a literát*, Kroměříž 1992, s. 42.

¹²⁶ Anna RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovicke knihovny*, Praha 1989, s. 37.

¹²⁷ R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 196–197.

¹²⁸ Emma URBÁNKOVÁ, *Rukopisy a vzácné tisky pražské univerzitní knihovny*, Praha 1957, s. 62.

hrdinném rytíři a zakladateli kounického kláštera, dali páni Štosové sepsat proto, aby oslavila nové pány z Kounic a dodala lesk rodu tím, že za praotce prohlásila velmože 12. století, píše Josef Macek.¹²⁹ Dále například skladba Rosa rosensis od Jacoba Centera z Groningenu byla napsána pro rod Rožmberků, aby dokládala jejich sepětí s rodem Ursini.

Literární prameny vymezují šlechtu jako urozenou skupinu, která touží po stále vyšším společenském postavení, pro které jsou schopni obětovat mnohé. Vymezují šlechtu v opozici k měšťanům i neurozeným chlapům. Důležitost ve vymezení šlechty jako stavu má také oblast soudnictví. V neposlední řadě jsou to morální zásady, ve kterých by měla jít šlechta ostatním stavům příkladem. Typickým pro šlechtické prostředí je také pojem reprezentace, s níž související šlechtický mecenát.

---

¹²⁹ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*, *Šlechta*, s. 120.

4. Kniha jako pramen pro poznání ideálu panovníka

„Jen podle rodu však nechci být králem zváti/ vždyť titul královský spočívá především v schopnostech vladaře.“

Jan Skála z Doubravky a Hradiště, Theriobulie¹³⁰

Soudobé literární památky ve velké míře reflektují ve společnosti stále aktuální rytířské ctnosti. Ctnosti souvisejí také s ideálem vladaře, který formují i literární památky. Robert Antonín píše, že rytířský ideál je jakýmsi derivátem ideálu panovníka.¹³¹ Kapitola pracuje s proměnou ideálu panovníka v mentalitě šlechty, kterou reprezentují dva literárně činní šlechtici, tj. Smil Flaška z Pardubic a Jan Skála z Doubravky a Hradiště.

Matyáš Korvín sám sebe bral jako udatného bojovníka.¹³² Jiří z Poděbrad byl na druhou stranu více politik a hospodář než rytíř. Ani v pohledu na panovníka již není priorita, aby byl dobrým rytířem, tj. bojovníkem. Ideál panovníka se všemi rytířskými ctnostmi vykresluje Kronika trojanská: *„Priamus byl vysoké postavy, tenký a slušný, řeči nehlasité, mnohé udatnosti, ráno chtivý k jednání, bez strachu, pochlebničkuv nenáviděl, milovník spravedlivých řečí i spravedlnosti, štědrý svým rytířům i panošiem nad jiné krále a maje všechny své v čest i také cizie.“*¹³³ Jedná se o ideál tělesné i mravní dokonalosti. V pozdním středověku reprezentujícím Theriobulii Jana Skály z Doubravky a Hradiště se nově cenní moudrost, pramenící ze vzdělání: *„měl ve zvyku ukládat pod polštář zbraň vedle Homéra.“*¹³⁴ Homér zde zastupuje sumu vzdělanosti. Jan Dubravius ve svém díle Theriobulia uvádí vlastnosti, které by měl správný panovník mít. Na prvním místě je zde úcta k Bohu (zde shodný rys s radami Smila Flašky z Pardubic, Radou otce synovi i Janem Hasištejnským a jeho Naučením synu Jaroslavovi), poté

---

¹³⁰ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 67.

¹³¹ Více: Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku, kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Praha 2013.

¹³² J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 123.

¹³³ *Kronika trojanská*, s. 93.

¹³⁴ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 71.

vzdělání, následují však i ctnosti, které čerpají z rytířského kodexu. Jedná se o svornost, štedrost, spravedlnost, pohostinnost, pokoru, důslednost, klidnost, vyrovnanost, nebojácnost, lidskost, šlechtnost, pravdivost, stálost. Sám Dubravius říká, že se inspiroval českým dílem, které obsahovalo rady panovníkovi. Jednalo se o dílo Smila Flašky z Pardubic: *Nová rada*. Dubravius na přední příčky klade vzdělání a osobní vlastnosti panovníka, kdežto Smil Flaška, který napsal své dílo asi roku 1378 pro Václava IV., panovníka pokládá za vyvoleného Bohem „*již tě vyvolil z mnoha*“¹³⁵ a přední jsou pro něj rytířské ctnosti: „*bud' tvá mysl vždy hotova k rytieřství i k šlechtnosti*.“¹³⁶ U Dubravia je náhled posunut: „*jen podle rodu však nechci být králem zvátí/ vždyť titul královský spočívá především v schopnostech vladaře*.“¹³⁷ Na těchto dvou dílech, pocházejících z per šlechticů, lze dobře vidět posun v uvažování a mentalitě doby, ovlivňují to také rozdílné individuality autorů. Kniha Smila Flašky z Pardubic byla v období pozdního středověku známou, nečerpal z ní pouze Dubravius, ale také Viktorin Kornel ze Všehrd v deváté kapitole díla *Knihy devatery*.¹³⁸ Kniha Smila Flašky z Pardubic byla také vydána v roce 1459 v Ledči,¹³⁹ tedy v době Jiřího z Poděbrad nesla stále aktuální myšlenky. Shoda obou spisů je v první řadě kladená rada ke vztahu k Bohu, kterého musí panovník vždy ctít. U Dubravia je vztahu k Bohu věnována poměrně malá část, Smilovy rady jsou božstvím protkány více. Rady Smila Flašky odrážejí prostředí vzniku spisu, je aktuálně zaměřen na Václava IV., v díle lze poznat jeho osobní rysy, tj. samotářství, prchlivost, chození mezi prostý lid, koupele, dále se zde i reflektuje rodina Smilova, kde jeho otec Vilém měl spor s králem o Pardubice.¹⁴⁰ Některé ze Smilových rad jsou také ironicky zabarvené, jedná se o rady vyhýbat se lidem, nejezdit daleko, libovat si v lázních, pěstovat kratochvíle a vydržovat si zpěváky, turnaje či mít s sebou vždy flašku vína. Zde lze vysledovat právě kritiku osobnosti Václava IV. a potažmo i společnosti. Ve velké míře jsou zde obsaženy rady

---

¹³⁵ S. FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, s. 21.

¹³⁶ *Tamtéž*, s. 59.

¹³⁷ J. DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, s. 67.

¹³⁸ Eduard PETRŮ, *Jan Dubravius a jeho Theribulia*, in: *Theribulie, Rada zvířat*, ed. Eduard Petrů, Praha 1983, s. 27.

¹³⁹ S. FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, s. 82.

¹⁴⁰ Jiří DAŇHELKA, *Úvod*, in: *Nová rada*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950, s. 8.

mířící ke cti. Dále má mít panovník tyto rysy: dobrotivost, spravedlivost, milost, kázeň, pokoru, věrnost, dobrodiní, pilnost, štědrost, ctnost, čistotu, čistou mysl, vyhýbat se smilstvům, obklopovat se správnými lidmi, místo zde má i lov a turnaj. První místo zde má však Bůh, rady jak se chovat jako pravý křesťan prolínají celý spis, král musí žít v ustavičné cti, bojovat s ďáblem, myslet na poslední soud, kát se za své hříchy, bát se Boha, milovat Boha, chválit Boha, pěstovat mír a pokoj. Velmi silné je v díle Smila Flašky z Pardubic křesťanské smýšlení.

Nově tedy nestačí, aby se panovník narodil do vládnoucí dynastie. Musí na sobě pracovat, tříbit své vlastnosti a vzdělávat se. Stále jsou však aktuální některé z vlastností rytířského kodexu. Nezpochybnitelné místo má i Bůh, jako nejvyšší autorita středověku.

5. Kniha jako pramen odrážející proměny šlechtické mentality

„Hospodář má hledět prodávat, ne kupovat.“

Jan Skála z Doubravky a Hradiště, *O rybnících*¹⁴¹

Rytířské ctnosti jako nit prolínají období celého středověku. Šlechtu, jako špatně definovatelnou skupinu, která není normativně vymezena, představuje Vratislav Vaníček, který dodává, že šlechtu spojovaly jakési kodexy cti, které ale sama často nedodržovala.¹⁴² Na vrcholku ctností stojí čest. Útok na čest znamenal ohrožení sociálního statutu osoby, následné smíření muselo mít ceremoniální charakter, aby byla vidět závažnost sporu.¹⁴³ Mezi teorií a praxí v souvislosti s rytířskými ideály je velký rozpor.¹⁴⁴ Ctnosti souvisejí s ušlechtilostí ducha, který by měl být vlastní právě vyšším společenským stavům.¹⁴⁵ Šlechtická vznešenost jako mezinárodní kód, funguje kdekoli v Evropě, na všech dvorech, což dokládá ve svém cestopise mimo jiné i Václav Šašek z Bírškova.

Během pozdního středověku dochází díky příhodným podmínkám k růstu vlivu šlechty v mnoha směrech. Neslo to s sebou však i zvýšenou náročnost na šlechtu v mnoha oblastech, tj. vojenství, výroba, obchod, zemědělské práce, právo, kontakty, zbožnost, hledání spolehlivých spolupracovníků, schopnost komunikace, formování vlastní autority.¹⁴⁶ Na fakt, že si šlechta pro sebe snaží vytěžit co nejvíce moci, naráží i první kapitola této diplomové práce. Období pozdního středověku lze charakterizovat i jakýmsi posunem šlechtické mentality od vojenství k novým formám šlechtictví, tj.

---

¹⁴¹ J. DUBRAVIUS, *O rybnících*, s. 49.

¹⁴² V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační trend“*, s. 141

¹⁴³ Robert ŠIMŮNEK, *Rituály, ceremoniály a symbolická komunikace v životě české středověké šlechty*, in: *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, edd. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2014, s. 293.

¹⁴⁴ V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační trend“*, s. 144.

¹⁴⁵ Wojciech IWANCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 114.

¹⁴⁶ V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační trend“*, s. 169.

k hospodaření, potažmo ke vzdělání. Společenské poměry se v období pozdního středověku proměňují. Zámek vystřídal na přelomu 15. a 16. století středověkou fortifikaci a s tím musely přijít také změny v každodenním životě šlechty.¹⁴⁷ Josef Pekař říká, že šlechta „*opouští a nechává pustnout pyšné hrady rytířské na skalách, z vojína se stává ekonom a zakládá dvory, rybníky a pivovary.*“¹⁴⁸ V této kapitole jde o rozbor toho, jak literární prameny zohledňují tento posun, kde je ještě šlechtic vykreslován jako rytíř, či kde jsou stěžejní rytířské ctnosti, a kde již můžeme pozorovat změnu v myšlení šlechty směrem k hospodářství, rybníkářství či ke vzdělání.

Dědictví rytířství ukazují stále čtené, vydávané a přepisované díla vrcholného středověku. V českém prostředí se jedná především o Kroniku trojanskou. Kronika trojanská si získala během středověku značnou oblibu především ve šlechtickém prostředí. Dodnes se dochovaly tři rukopisy: strahovský z roku 1437, lobkovický datovaný 1442 a oseký z roku 1468, také byla tištěna jako první kniha v českých zemích asi roku 1468, poté v roce 1488 a 1602.¹⁴⁹ Rytířské ctnosti jsou zde stěžejním motivem: „*přirozené ušlechtilosti nezapomenuv, v přípravě královské i v hluku války valném kniežat, pánuov, rytieřov i panoší z sieni své jide proti nim, a je s hodnú poctivostí a jasnú tváří a ochotným obličejem přívítav a je zobjímav i laskavým darem jich podařiv.*“¹⁵⁰ V Kronice trojanské jsou popsány odehrávající se rytířské boje a je zde významnou poctou být „*pasován na rytíře.*“¹⁵¹ Dále pak odkaz rytířství nesou i staročeská Gesta Romanorum či staročeská Alexandreida. V úctě jsou jména světců, patronů rytířských bojovníků, jako byli Michal, Jiří, Šebestián, Mořic. Mezi křestními jmény šlechticů se mihne ojediněle Kriselda, Štilfríd a Tristram, rytířská móda zde zanechala své stopy.¹⁵² Také Smil Flaška z Pardubic mluví ke králi, kterému radí: „*Bud'*

---

¹⁴⁷ J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, s. 91.

¹⁴⁸ Josef PEKAŘ, *O periodisaci českých dějin*, in: *Z duchovních dějin českých*, ed. Josef Klik, Praha 1941, s. 358.

¹⁴⁹ Jiří DAŇHELKA, *Poznámky*, in: *Kronika trojanská*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1951, s. 291.

¹⁵⁰ *Kronika trojanská*, s. 21.

¹⁵¹ *Tamtéž*, s. 265.

¹⁵² J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, s. 51–52.

*tvá mysl vždy hotova k rytieřství i k šlechtnosti.*¹⁵³

Velmi silně jsou rytířské ctnosti zastoupeny v cestopise Václava Šaška z Bírškova, kde jsou formulovány i jako cíl cesty: „že se vydal na cestu, aby se seznámil a sprátelil s panujícími rody a aby se osvědčil v rytířství.“¹⁵⁴ Ideálem siláka a rytíře je zde Jan Žehrovský: „Pan Žehrovský se tam utkal s Mirošem a najeli na sebe tak prudce, že shodili jeden druhého z koně“¹⁵⁵ dále: „když zápas začal, zápasník nemohl nikterak odolat panu Janovi. Třikrát ho pan Jan povalil na zem. Mezi diváky to vzbudilo velký podiv. Povídalo se totiž, že ve všech zemích vévody burgundského není možné najít siláka jemu rovného, že až do toho času nebyl v zápase přemožen ještě od žádného člověka.“¹⁵⁶ Dokládá to, že rytířské ideály se stále ve společnosti pozdně středověké Evropy drží. Ale i sám autor cestopisu nezapomněl a klání se účastnil a chtěl své ctnosti dokázat: „Potom k vévodovi přistoupil Šašek a pravil jemu: „Nejjasnější kníže, prosím, aby mi Vaše Výsost přidělila protivníka, jakého mi uzná rovným.“ Vévoda, když to slyšel, rozkázal zvolati jistého člověka, aby s ním zápasil. Když jsme se chytli do křížku, po prvé jsem ho povalil na zem. Když však vévoda poručil, abych se s ním utkal ještě jednou, padl jsem na zem tak prudce, že jsem mohl ducha vypustit.“¹⁵⁷ Že se pro autora díla jednalo o silný zážitek, dokládá i fakt, že v deníkovém zápise přechází z er formy do ich formy. Jako odkaz v deníku Šaška k rytířské mentalitě lze použít poznání Verony, města hrdiny Dětricha Berúnského, známého ze starých českých hrdinských skladeb 14. století. Tyto skladby musely být v šlechtické mentalitě poselstva hluboce zakořeněny, proto se vydávají ve městě právě po jeho odkazu.

I v tvorbě Hynka z Poděbrad má stále rytířství, potažmo rytířské ctnosti své zastoupení. Autor píše: „a měj se pěkně od koní i zbroje,/ v rytieřských kusiech nemaje pokoje!/ K tomu budeš laskav na myslivost-/ toť jest jedna rytieřská ctnost/ K tomu nehleď žádného

---

¹⁵³ S. FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, s. 59.

¹⁵⁴ V. ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiřka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 45.

¹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 35.

¹⁵⁶ *Tamtéž*, s. 50.

¹⁵⁷ *Tamtéž*, s. 50.

svévolně ze cti lúpiti,/ mlč raději, nechceš-li dobře mluvíti!/ Též také kto by chtěl sáhnúti na čest,/ znaj, že to tvojoj nápilnější klénot jest,/uměj toho mužsky brániti/ a cti do toho hrdla chrániti.“¹⁵⁸ Rytířské ctnosti se objevují i v překladu novel Boccaccia u Hynka z Poděbrad: „u dvora mnoho ctností a mravov naučil.“¹⁵⁹ Také ve vztahu k ženě je zde silný motiv rytířského dědictví: „a prosím, má nejmilejší paní, dajte tomu býti, ať se mé povolné služby vám dobře líbí.“¹⁶⁰ Nejde však jen o službu ženě, ale i ctnosti muže, podle kterých si její žena vybere: „hle, toho muže ctného/ toť pravý rek života svého.“¹⁶¹ U Jana Hasištejnského sice lze vypožorovat určitý přesun výchovy směrem k hospodářským dovednostem mladého šlechtice. I zde je však ještě patrný důraz na ctnosti, které si musí mladík osvojit: „ved’ je a uč je ctnostem“ a také „přidrž se těch, jenž čest milují, a naučíš se od nich ctnostem.“¹⁶² Více rad však u Jana Hasištejnského směřuje k tomu, aby potomek byl dobrým hospodářem. Dědictví rytířství lze vidět i v Theriobulii, kde autor nově na druhé místo rad staví vzdělání panovníka. V následující citaci například mluví o lovu, oblíbené kratochvíli šlechty, která má tříbit ducha „ať s tebou na lov jde vznešená družina šlechtických mladíků [...] zanech vši lenosti a první zaútoč/ na kance kopím jimž bude též v budoucnu/ zajisté podoben turecký nepřítel/ jak o tom mluví se a jak ti také je osud v tom nakloněn.“¹⁶³ Stranou může stát fakt, že Ludvíku Jagellonskému, osud příliš nakloněn v boji proti tureckému nepříteli nebyl. Mladý král umírá roku 1526 u Moháče, kde čelil právě tureckým vpádům.

Stále aktuální byla ve společnosti Rada otce synovi ze 14. století, kde starý rytíř radí synovi, jak správně žít. Rady míří k tomu, aby byl potomek hlavně dobrým rytířem, svým způsobem formují kodex rytířské cti. Rytíř by měl projít cestu dobrodružství, pak začít dvorskou kariéru a službu pánu, celý život by navíc měl podléhat rytířským ctnostem. První radou je shodně s jinými naučeními vztah k Bohu: „Toť má prvie rada,

---

¹⁵⁸ *Spisování slavného frejře*, s. 34.

¹⁵⁹ H. Z PODĚBRAD, *Boccacciovské rozprávky*, s. 19.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 82.

¹⁶¹ *Spisování slavného frejře*, s. 34.

¹⁶² J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 17.

¹⁶³ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 139.

synu:/ *Měj Boha v každú hodinu/ v srdci v ustavičnéj moci,/ pokorně, ve dne v noci.*¹⁶⁴ Dále by měl správný rytíř dodržovat sliby, být štědrým, spravedlivým, vážit si skutečného přátelství, ctít ženu a především myslet na svou čest. Své místo má ve výchově také turnaj a boj. Ženě má rytíř prokázat službu: *„ktož tak ctí milú oblíbuj, / svú věru službu jiej slibuje/ i chce jiej státi v téj vieřě,/ z tohoť jest čáka rytieře.*¹⁶⁵ Služba ženě je zde popisována stejně jako v díle Hynka z Poděbrad.

V dílech pozdního středověku se nově objevuje naučení, že šlechtic má být dobrým hospodářem. Opisy výše představené Rady otce synovi vymizely koncem 15. století, lze odhadovat, že ztratily svou platnost.¹⁶⁶ Rady o výchově jsou vystřídány například oblíbeným naučením Jana Hasištejského, ve kterém autor upřednostňuje hlavně výchovu k dobrému hospodáři. Také Zrcadlo marnotratných zobrazuje rytíře jako statkáře, který se opírá o příjmy poddaných, již ne jako primárně bojovníka.¹⁶⁷ Stěžejním literárním pramenem je zde tedy Naučení synu Jaroslavovi (1504) z pera šlechtice Jana Hasištejského. Co by měl podle Jana správný hospodář dělat? *„Dokud můžeš pracovati, nedávej všeho statku dětem svým, lépe ať ony tobě v ruce hledí, než ty jim, a oni ať tebe prosí za to, což jim třeba, než ty jim.*¹⁶⁸ Dále: *„varuj se tovaryšstva marnotratného, aby, jich obyčejův na se nevezma, též nečinil, a potom sám se i děti své, utratě statek svůj marně, nezavedl, a potom lidem, nic nemaje, v posměch nebyl. Neb po hříchu kdo nic nemá, by pak byl nejurozenější, tehdy lidé zaň málo dbají a jiným ho nepřipomínají než smíchem, ukazujíc sobě naň prstem: Hle toť máš – ješto prv dosti měl, již vše promrhal, a nemá blázen nic.*¹⁶⁹ Jan radí synu, jak dobře vést a spravovat hospodářství: *„k dobrému hospodářství sluší napřed každému, aby měl dobrou čeled*¹⁷⁰

---

¹⁶⁴ *Rada otce synovi* in: Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi, ed. Eduard Petřů, Brno 1999, s. 204.

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 219.

¹⁶⁶ Eduard PETRŮ, *Doslov*, in: Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi, ed. Eduard Petřů, Brno 1999, s. 306.

¹⁶⁷ *Zrcadlo marnotratných*, ed. Josef Vašica, Praha 1940.

¹⁶⁸ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 15.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 20.

také „aby měli úředníka dobrého, věrného, spravedlivého a hospodárného.“¹⁷¹ Ústřední je podle Jana Hasištejnského osoba hospodáře, který sám musí usilovat o to, aby statek vzkvétal: „hospodář dobrý má ráno vstáti a čeledi rozkázati, co každý z nich činiti má.“¹⁷² Dnes bychom řekli, že hospodář musí mít dobré manažerské kvality: „hospodář dobrý má věděti čas každého díla, kdy čas dobrý a čemu dělati příslušný toho jest, aby toho času nezmeškal a to dělal tak, jakž sluší nač, totižto: vorati, síti, žiti, z pole voziti, luky kliditi, viničná díla a sic všecka jiná díla.“¹⁷³ I Bohuslav Hasištejnský, mladší bratr Jana Hasištejnského, známý učenec, literát a kritik šlechtických poměrů, píše v dopise Janu Šlechtovi: „já jsem však zdráv, a pokud mi dovoluje péče o hospodářství, věnuji se literární činnosti. Veřejných záležitostí se sotva dotknu. Je-li to ode mě správné, nevím; správnost mého záměru však potvrzují mnozí autoři, kteří soudí, že moudrý člověk se má vyhýbat veřejné činnosti ve státě zkaženém špatnými mravy.“¹⁷⁴ Na první místo zde řadí péči o hospodářství, i v jeho mentalitě bylo tedy stěžejním.

S proměnou šlechtice směrem k podnikání souvisí stále větší zájem o rybníkářství, který tematizují i literární prameny. Panstvo zakládáním rybníků získává značné finanční prostředky, sledují tím vlastní prospěch. Rybníkářství nahrává také fakt, že není nutné k tomuto hospodářskému odvětví mnoho lidí, kterých bylo kvůli válkám v českých zemích nedostatek. S rybníkářstvím je spojován především rod Pánů z Pernštejna, tj. Vilém z Pernštejna (1435–1521), dále profitovali i Rožmberkové. Už Václav Šašek z Bírškova si ve svém cestopise všímá, že „nikde na světě se mi od toho dne, kdy jsme odjeli z vlasti, nenaskytlo viděti větší počet rybníků než v Bretoňsku. Sám vévoda bretoňský má rybník v rozloze dvou mil zděli. Vody z něho vypouští a pořádá výlov jednou za šest let. Takový lov pak vynáší dvacet tisíc zlatých nebo někdy i více.“¹⁷⁵ Šašek si zde všímá i finanční stránky vlastnictví rybníků, stejně je tomu i v druhé citaci:

---

¹⁷¹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 20.

¹⁷² *Tamtéž*, s. 20.

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 21.

¹⁷⁴ *Dopis Bohuslava Hasištejnskému Janu Šlechtovi z roku 1498*, in: *Dějiny české literatury*, ed. Jaroslav Vlček, Praha 1960, s. 43.

¹⁷⁵ V. ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiřika krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 76.

„městem se rozlévají se dvou stran mořské vody a mísí se s vodou sladkou. Loví se tam tolik pstruhů a lososů, že sotva by to věřil, kdo by to sám neviděl, a prodávají se za fatku.“¹⁷⁶ Václav Šašek z Bírkova ve svých postřezích často mluví o odlišnostech v zemědělství v různých krajích. Stejně jako Šašek i Jan Hasištejnský ve svém cestopise popisuje rozdílnosti v hospodářství v různých částech světa „v těch třtinách jest uvnitř cukr jako ve bzu v trubičkách, kteréžto zřežice potom v malé kousky, dáví a lisují co víno. Šťávu pak vyteklou, zpočátku černou a kalnou, vaří v pánvích, a když vře, pěnují dolů to škaredé. Tak bude z toho cukr ten první černý, jenž převarují několikráte, aby zbělel, a jest potom lepší, ale také dražší, neb ho ubude.“¹⁷⁷ Ale zpět k rybníkářství, Jan Hasištejnský se ve svém naučení věnuje i rybníkářství, kdy radí „i též rybníky, který čas se mají nasazovati dobrým plodem a jak mnoho vsaditi, aby nepřesadil; neb přesazení rybníka není užitek než škoda.“¹⁷⁸ I český humanista Viktorin ze Všehrd (1460–1520) se tímto fenoménem zabývá: „když země téměř třetí díl zpustošen válkami a mory, a sídel zemanských přílišné v každém kraji jest zhubeno a rozbořeno, a co po meči, ohni, moru zůstalo, tj. s větší téměř strany rybníky zatopeno.“¹⁷⁹ O rybníkářství je i báseň Bohuslava Hasištejnského ze souboru *Varito a lyra*, kde refrén zní: „*Jedino rybaření/ Je moje vyrazení;/ Ne pole, ne háj,/ Voda je mi ráj!*“¹⁸⁰ I Pavel Židek, který byl schopen radit ve všech odvětvích, věnuje jednu ze svých rad rybám: „o rybách nemohu tak sepsati, neb v rozlišných krajích jsou jiné a jiné ryby, jako jiné v moři, velryb, štírek, kráva mořská, kuoň mořský, tele mořské, vepř mořský, ten sem já jedl. [...] Česká ryba nejlepšie jest; štika, kapr, losos časem svým.“¹⁸¹ Jeho svědectví lze vnímat, že české ryby byly oblíbeny a byly hodnoceny velmi vysoko. Zde se však nejedná o odborné rady.

---

¹⁷⁶ V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, s. 86.

¹⁷⁷ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, s. 89–90, také s. 57, 63, 89 a další.

¹⁷⁸ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 21.

¹⁷⁹ V. KORNEK ZE VŠEHRD, *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, s. 451.

¹⁸⁰ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Varito a lyra*, in: Karla Al. Vinařického sebrané spisy: veršem i prosou, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875, s. 29.

¹⁸¹ P. ŽÍDEK, *M. Pavla Židka Spravovna*. s. 33.

Sumu odborných rad přináší právě Jan Skála z Doubravky a Hradiště, který do svého spisu *O rybnících*, čerpal z vědomostí rozšířených mezi rybníkáři i z vlastních zkušeností. Sám byl aktivním a založil některé rybníky.¹⁸² V díle autor říká, že „*hospodář má hledět prodávat, ne kupovat*“¹⁸³ a právě za stěžejní je považováno rybníkářství, protože nejvýnosnější statek je „*ten, který by se hemžil rybníky*.“ Ukazuje to na konkrétním příkladu: „*náhodou byli tehdy přítomni dva rytíři, z nichž jeden koupil statek bez rybníků za 10 000 mor. zl., druhý menší s rybníky za polovinu a oba byli zatíženi stejným dluhem. Tu Vilém pravil: Odvážil bych se uzavřít sázku s kýmkoliv z Vás a dát jako zástavu základ ne nepatrný – a to bych jistě neudělal, kdybych rybníky důkladně neznal a neprozkoumal – že tento zaplatí prodejem ryb celý dluh mnohem rychleji než tenhle senem, ječmenem a zeleninou.*“¹⁸⁴ Dubravius odráží i dobu, ve které žil a kladně hodnotí rody Rožmberků a Pernštejnů, kteří z rybníkářství nejvíce těžili: „*snad pečoval o své ryby lépe Petr Rožmberk, nejvznešenější z českých pánů, který byl vybraně vzdělán v ušlechtilých vědách. Ten vymyslel přístroj a kola, která se neustále v rybníku otáčela, a jimi dobře odstraňoval zkaženost vody, které nabyla dlouhým klidem, a tak obnovoval sílu ryb, hnitím vody oslabenou.*“¹⁸⁵ Že bylo rybníkářství novým plošným fenoménem mezi šlechtou, dokazuje i následující citace: „*dokonce i páni s menším majetkem se pouštějí do rybníkářství jako do věci velkolepé a radují se z chvály posluchačů, kdykoliv vyprávějí, že dosáhli znamenitého úspěchu na svých rybnících. Také bohatší a vznešenější páni se rybníkářstvím rádi obírají. Tak jsem nedávno spatřil ve Slezsku, když jsem šel náhodou po hrázi rybníka, jakéhosi tamějšího šlechtice, obutého v holínky, jak mají ve zvyku rybáři. Omlouval se mi za ten rybářský oděv a zároveň za lov asi takto: „Není-li pro šlechtice hanbou hon na zajíčky, proč by se měl stydět a hanbit za lovení kaprů a štik?“ Vždyť ani Matyáš, uherský král, se nestyděl hledat častěji oddech u rybníků.*“¹⁸⁶ Rybníkářství je tedy stavěno podle Dubravia na úroveň lovu, který je pro šlechtu, ba i pro krále prospěšným a typickým. Co je však

---

¹⁸² J. DUBRAVIUS, *O rybnících*, s. 10.

¹⁸³ *Tamtéž*, s. 49.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. 29–30.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, s. 61.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, s. 28.

podle Dubravia nejdůležitější v rybníkářství? Je to zisk: „zbývá páté a poslední dějství této rybníkářské hry, veselejší než ostatní – jak tomu bývá v komediích – poněvadž je tato hra uzavírána závěrem rybníkářům nejmilejším a nejvytouženějším, totiž ziskem a výdělkem, který ve velké hojnosti plyne z rybolovu a prodeje ryb.“¹⁸⁷

Ekonomická organizace a bohatství patří do výsadního postavení šlechty.¹⁸⁸ Což dokládá i fakt, že majetku odkazují také predikáty, které ale nutně neznamenají přímé vlastnictví daného místa, ale jsou spíše jistou honosnou úřední adresou, kde bylo také možné držitele predikátu nalézt.¹⁸⁹ Ve všech zkoumaných literárních pramenech mají rytířské ctnosti své místo, jejich dědictví tedy stále přetrvává. Jejich odkaz prolíná všechna sledovaná díla, znamená to, že šlechta se stále k rytířským ideálům hlásí. Nově se však ve velké míře tematizuje také hospodářství. Novým fenoménem se stává rybníkářství, ke kterému odkazuje množství rad šlechticů. Stěžejním se stává pro šlechtice zisk, již se nespokojují pouze s dárkami od poddaných, ale sami aktivně podnikají. Rytířský lesk a sláva s sebou nesla velké finanční zatížení i to je jeden z důvodů, proč se od toho opouští. Podle Josefa Macka se rytířství v závěru jagellonského věku stávalo mnohdy jen planým květem, zdobícím zasloužilé královny oblíbence a pomocníky, a nabývalo i rázu státního vyznamenání.¹⁹⁰ Rytířství se tedy pomalu stává prázdným titulem a zájmy šlechty se začínají ubírat jiným směrem. Odkaz k tomuto můžeme vnímat také u Jana Hasištejnského a jeho putování, kdy v Jeruzalémě měl každý z poutníků za peníze možnost stát se rytířem božího hrobu, Jana Hasištejnského však toto nelákalo, nestál o takto nabytý další titul.

Vedle podnikání se stále častěji objevuje i vzdělání jako nová nutnost u šlechtických synků. Ve středověku převládala myšlenka, že vzdělání pro šlechtice bylo mařením času. Dlouhou dobu byly knihy vnímány jako něco, co náleží univerzitním mistrům. Páni celkově četli velmi málo nebo vůbec. V průběhu pozdního středověku však

---

¹⁸⁷ J. DUBRAVIUS, *O rybnících*, s. 62.

¹⁸⁸ V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace, Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační trend*, s. 143.

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 164.

¹⁹⁰ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, s. 55.

dochází ke změnám i v této oblasti. Růst vzdělání bezprostředně souvisí s rozvojem čtenářské obce a následným rozvojem knihtisku jako takového. Humanistická literatura pak hlásá ideál vzdělaného šlechtice.

Výchova mladého šlechtice v pozdním středověku směřuje dvěma směry. Prvním, kde ideálem je Tristram a jeho rytířská výchova, která je založena na fyzické zdatnosti a rozvoji osobnosti v duchu rytířských ctností.¹⁹¹ Druhým způsobem je výchova mladého hospodáře, kde je stěžejním umět číst, psát, latině, němčině, rozvíjela se také hudba a často byl šlechtický synek poslán na zkušenou do světa.¹⁹² Tyto dva postoje vedle sebe existují v období vrcholného středověku, časem se však šlechta ovlivněna mnoha faktory, přiklání k druhému způsobu. Za doklad, že se vzdělanost uchycuje i v nižších vrstvách, může být pokládán Deník panoše Jaroslava či Václava Šaška z Bírkova, které ukazují, že i drobní panoši uměli psát a byli gramotní.

Velkým propagátorem vzdělání byl také Bohuslav Hasištejnský, zakladatel linie českých humanistů píšících latinsky, ale také zakladatel školy na Hasištejně, kde se šlechtickým synkům dostávalo kvalitního vzdělání. Sám Bohuslav se zabýval pedagogickou činností a ve svém traktátu O lidské ubohosti si postěžuje, že: „často se stává i to, že nejsou biti za přestupek, ale proto, aby učitelé ukojili svou zlost a nasýtli svou krutost.“¹⁹³ Vzdělání podporoval poslední Rožmberk Petr Vok, jeho škole v Soběslavi po své smrti odkázal největší knihovnu v předbělohorských Čechách a také nadaci, která měla za úkol školu financovat po smrti šlechtice.¹⁹⁴ Bohuslav Hasištejnský se stal také vzorem mnoha literátů, udržoval korespondenci s mnoha vzdělanci, často mu byly spisy i dedikovány. Racek Dubravius roku 1501 píše Knížku o skládání dopisů, kterou věnuje Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic.¹⁹⁵ Autor předpokládal, že by toto téma šlechtice mohlo zaujmout a také uvedením jeho jména byl spis zaštitěn humanistickou autoritou. Důležitost literárního vzdělání obhájí v dopise Eliášovi ze

---

¹⁹¹ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, s. 199.

¹⁹² *Tamtéž*, s. 200.

¹⁹³ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 74.

¹⁹⁴ Anežka SVOBODOVÁ, *Petr Vok z Rožmberka*, Praha 1985, s. 259–261.

¹⁹⁵ J. VLČEK, *Dějiny české literatury* s. 42.

Slaného roku 1460 Šimon ze Slaného. „Těší mne, že Ty, tak význačný muž, nacházíš zalíbení v básnickém umění, protože nikoliv podle mého úsudku, nýbž podle mínění starověkých autorů se něčeho nedostává v literárním vzdělání tomu, kdo nepoznal básníky. Neboť se u nich najdou četné výstižné a moudré výroky o životě a mravech i poučení o počátcích a příčinách přírodních jevů a plození a jakoby vědní základy všech oborů. Je u nich velká hodnověrnost pro moudrost, která se u nich jeví, a pro starobylost i vynikající lesk; jejich uhlazenost vede i k jakési svobodě hodné nezávislých lidí, takže ten, komu chybí, se zdá téměř obhroublý.“¹⁹⁶ Důležitost vzdělání prosazoval také poručík posledních Rožmberků. Z dopisu Vilémova poručíka: „a zvláště žádám, že pilnost míti budete s jinými, kteříž při Vás časem bývají, jenž tu řeč umějí, mluvíc, abyste česky nezapomenuli, nebo Vám, jakožto tomu, kterýž v zemi české své zboží a panství má, potřebí, a bez toho jazyku nelze býti může. Protož Vám teď i knížky, kteréž jsem sám skládal (byla to kniha *O lásce k Bohu a bližnímu*) a tisknouti dal, posílám, kteréžto pro mne schovejte a v nich čtouce předně sobě jazyk český ku paměti a v nezapomenutí přivozujte, a při tom, což ctnostného a užitečného duši v nich najdete, tím se spravte a podle toho se zachovejte. Pán Bůh všemohoucí rač dáti Vám ve všem dobrém vzrost a prospěch.“¹⁹⁷

Z věd se rozvíjela především astronomie, matematika, ale velkou a zajímavou kapitolou se v životech šlechty stalo lékařství. Nemoci a lékaře tematizují také literární památky z per českých šlechticů. V lékařství věda narážela na problém teologie, která brala tělo jako zanedbatelnou stránku. Problémem, který jednou za čas zachvátil celou společnost, byl mor. Vznikalo mnoho příruček o moru, například z pera Křišťana z Prachatic.¹⁹⁸ O lécích proti moru mluví i Bohuslav Hasištejnský, ne však z odborného hlediska: „*Po krajinách dalekých smrtonosná hlíza se plíží,/ A krutě již po našich hospodářích dědinách;/ Mládence spanilé i milostná děvčata vraždí:/ Ký pak užívati mám, pověz,*

---

¹⁹⁶ *Dopis Eliášovi ze Slaného roku 1460 Šimona ze Slaného*, in: Dějiny české literatury, ed. Jaroslav Vlček, Praha 1960, s. 13–14.

¹⁹⁷ Václav BŘEŽAN, *Poslední Rožmberkové*, Praha 1941, s. 12–13.

¹⁹⁸ KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic z mnohých vybrané*, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1975.

*Apollo, mi lék?/ Tak se ptám léků boha; věncovaný na to bobkem/ Krásnovlasý Paeon takto mi odpověděl:/ Bud' veselý, chod' pilně na lov, svévolně se nebliž/ nákaze; ostatní péči poruč nebesům.*¹⁹⁹ Mor byl nevy léčitelným a často se lidé odvolávali ke svěřcům, kteří je mají ochraňovat, tj. že víra uzdravuje.²⁰⁰ Také Dekameron Giovanniho Boccaccia ukazuje, že před morem je dobré odejít z města a ukrýt se. Novely z Dekameronu jsou v českém prostředí známé díky Hynkovi z Poděbrad. K lékařství se kloní i Řeči a naučení hlubokých mudrců: *„bohové té věci v držení jsou, lékař nemoc opravuje a zdraví pomáhá. Sám buoh časem vládne a šafuje. Což jest ho uložil dáti, tohož žádný neodejme, aniž nemoc ukrátí. To když svú chvílí vyjde, viece nevyprosíš ani vymodlíš.*²⁰¹ Bohuslav Hasištejnský ve svém traktátu O lidské ubohosti píše, že nemoci postihují celá lidská pokolení a to především může člověk chytit: *„nemoci srdeční, padoucí, kloubní, růži, křeče, malomocenství, rakovinu a řadu druhů horeček, zmíním se též o bolestech zubů a očí, závratích, třesení údů, zvředovatění útroh, vodnatosti a tisíci jiných chorob, jejichž podstatu nemůže tolik nadaných lékařů odhalit. Sám Galénos soudí, že nikdo není úplně zdrav.*²⁰² Mluví také o ohyzdnosti nemocí, kdy například: *„nedávno bídně zemřel Burian z Gutštejna, proslulý mezi našimi šlechtici, když mu shnila ta část těla, již odcházejí výměny.*²⁰³ Nemoci se tedy nezaleknou ani vysokých šlechticů, a stejně jako téma smrti ovlivňují šlechtickou mentalitu. V Řečech a naučení se dotýká autor i neplodnosti, kdy říká: *„žena, kteráž plodu nemievá, daleko poddanější muži jest, nežli která děti má.*²⁰⁴ Neplodnost měla velkou roli, žena neplodná nebyla schopna zabezpečit rodovou linii. Knihy o neplodnosti měli v knihovně mimo jiné i poslední Rožmberkové, kteří oba umírají bez potomků.

S vzděláváním souvisejí také cesty šlechticů do dalekých krajů. Vedle již zmíněných poselstev krále Jiřího po Evropě se objevují cesty především do Svaté země. Tyto cesty

---

¹⁹⁹ Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Léky proti moru*, in: Karla Al. Vinařického sebrané spisy: veršem i prosou, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875, s. 262.

²⁰⁰ M. NODL, *Středověk v nás*, s. 118.

²⁰¹ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 53.

²⁰² B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 89.

²⁰³ *Tamtéž*, s. 89.

²⁰⁴ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 94.

neměly jen náboženský rozměr, ale i rozměr dobrodružství a vzdělání. Zajímavé ve vztahu k uvažování a mentalitě šlechty je velmi časté porovnávání reálií v Čechách s reáliemi, které vidí na cestách. V díle panoše Jaroslava je napsáno: „*Remeš; město dobře veliké; pan Anton pravil, že jest jako Praha, ale já sěm tomu nemohl svoliti*“²⁰⁵ nebo „*ves sv. Pavla, a jest dobře menší nežli Český brod*.“²⁰⁶ Králem paralely v českých, středověkých cestopisech je však Oldřicha Prefáta z Vlkanova: „*ale aby i tomu se mohlo lépe vyrozuměti, dám toho příklad zde u nás v Praze. Kde jest to dláždění, kterým chodí k Strahovu, item kde leží stupně, po kterých na zámek Pražský chodí, a díl Malé Strany, co jí svrchu dolů leží, tu rozuměj, jako by z toho vrchu doluo leželo město Jeruzalém. Item kde klášter Strahov jest, tu jako by byl klášter hory Sion Jeruzalémský. A tak ten vrch, na kterým leží zámek Pražský, Hradčany a Strahov a díl Malé Strany, co jí svrchu doluo jest, jako by byla hora Sion s klášterem a městem Jeruzalémem. Ten vrch pak na druhé straně přes řeku, kterému říkáme Karlov, jako by byla hora Olivetská, a to místo, na kterém klášter Karlov stojí, jako by bylo ono na hůře Olivetské, z kterého Pán na nebe vstoupiti ráčil*.“²⁰⁷ Paralelám se nevyhnul ani Jan Hasištejnský z Lobkovic: „*a vše čistě připraveno, že by ani u nás v Čechách nemohlo lépe býti*.“ Lze tedy pokládat za typický znak českých cestopisů jakési konfrontační myšlení autorů.

S tématem vzdělávání a poznání šlechticů souvisí také téma knihoven. Knihovny můžeme považovat za zaznamenání soudobého vědění. Tedy všechny myšlenky doby současné i minulé jsou zde reflektovány. Významní humanisté nashromáždili během svého života úctyhodné množství knih. Autor prvního českého humanistického spisu *Dialogus*, Jan z Rabštejna, byl majitelem prachatické knihovny. Tato knihovna podává svědectví o rozmanitých humanistických zájmech šlechtice. Obsahuje kolem 50 latinských rukopisů, opatřených sběratelskými přípisky a poznámkami. Knihovna

---

²⁰⁵ V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále, Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, s. 9.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 11.

²⁰⁷ Oldřich PREFÁT Z VLKANOVA, *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom až do Palestiny, to jest do krajiny někdy Židovské, země Svaté, do města Jeruzaléma k Božímu hrobu, kteraužto cestu s pomocí Pána Boha všemohoucího šťastně vykonal Voldřich Prefát z Vlkanova léta Páně MDXXXXVI*. ed. Karel Hrdina, Praha 1947, s. 46–47.

obsahuje soudobé spisy české i italské. Největší podíl je zde literatury právnické a kanonistické. Jsou zde i řečtí a římstí klasikové, díla filosofická i teologická. Domácí polemická díla se také v knihovně objevují. Další částí spisů jsou spisy z exaktních věd a medicíny. Největší knihovnu vědění založil Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v chomutovském zámku. Později byla tato knihovna začleněna do Roudnické lobkovické zámecké knihovny. Bohuslav Hasištejnský měl významný vliv v literatuře své doby, sám byl aktivním autorem a v neposlední řadě mecenášem. V jeho knihovně se objevují převážně klasičtí autoři, méně pak je zastoupená česká produkce. Knihy nebyly pro Bohuslava Hasištejnského pouze předměty, ale i výukovým materiálem, užíval je také v praktickém životě, byl vědec, hospodář, politik, toto všechno jeho knihovna reflektuje. V knihovně jsou tedy stěžejní díla italského filosofického myšlení druhé poloviny 15. století, díla Platonova a platoniků. Díla řeckých a římských autorů zaobírají asi pětinu celého fondu. Dále je oblíbenost děl rétorických a básnických. Další část knihovny jsou díla humanistů. Dále je zajímavá astronomie, přírodní vědy obecně. Část knihovny zabírá historiografie.²⁰⁸

Knihovny soukromých světských osob jsou poslední kategorií knihoven, která se utvářela, jedná se o období přelomu 14. a 15. století.²⁰⁹ Rozšíření soukromých knihoven v 15. století ukazuje tabulka níže.²¹⁰ U šlechty zde můžeme sledovat nárůst bezmála osmkrát. Přesto činí šlechtici jen malý okruh odběratelů knih.

---

²⁰⁸ K. BOLDAN a E. URBÁNKOVÁ, *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*, s. 73–79.

²⁰⁹ J. CEJPEK, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, s. 100.

²¹⁰ I. HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích*, s. 87.

Tabulka 1 Rozšíření soukromých knihoven v 15. století

období	církevní instituce	univerzitní instituce	duchovní	měšťané	šlechta	součet
Do roku 1420	124	1	22	1	2	140
	82,6 %	0,7 %	14,6 %	0,7 %	1,4 %	100 %
1421-1500	23	3	20	8	6	60
	38,4 %	5 %	33,3 %	13,4 %	10 %	100 %

Předně je nutné také říci, že budování knihoven nebylo typické pro všechny šlechtice. V počátcích soukromých knihoven chyběl zájem o akvizici, každá knihovna je tedy odrazem subjektivního přístupu a postoje vlastníka.²¹¹ Knihy do šlechtických knihoven bylo možné získat několika způsoby, tj. opisování, dary, nákupy, výměna. Knihovny mohly sloužit i ke zvýšení osobní prestiže. Knihovny byly později chápány jako rodové dědictví, byla tedy v dědických smlouvách zakotvena jejich nedělitelnost a celé knihovny se předávaly z generace na generaci.²¹² Průměrná šlechtická knihovna zahrnovala pouze několik desítek knih.²¹³ Však ani vlastnictví knih neznamenal, že je šlechtic v čtení aktivní, například nejčastěji vyskytovaná kniha, Bible, byla často jen památným předmětem či předmětem tezaurace.²¹⁴

²¹¹ J. CEJPEK, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, s. 109.

²¹² A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, s. 10.

²¹³ František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, Český časopis historický 23, 1927, s. 21–59; Zdeněk KALISTA, *Tři staré šlechtické libráře*, Časopis Společnosti přátel starožitností 36, 1928, s. 145–161; Bohumír LIFKA, *Zámecké a palácové knihovny v Čechách*, Český bibliofil, 1934, s. 42.

²¹⁴ Zdeněk ŠIMEČEK a Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014, s. 70.

Vzdělání promítající se do života šlechty bylo v českých zemích vnímáno především v kontextu humanismu. I mnoho šlechticů našlo zalíbení v jeho myšlenkách, které ve svých dílech reflektovali. S rozvojem vzdělanosti souzní také stále častější zakládání šlechtických knihoven. Za stěžejní postavu lze vnímat Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, nebyl by to však on, kdyby nenašel i v rozvoji vzdělání jisté pochyby: „*sami jsme viděli hodně lidí, kteří z přílišné touhy po vědění zešileli a tím, že chtěli být moudřejší než jiní, ztratili obecný lidský rozum. Totéž přivodilo mnoha jiným smrt.*“²¹⁵

---

²¹⁵ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 88.

6. Kniha jako pramen odrážející proměny rytířského ideálu a ctností

„Štědrost na veliké mocné pány sluší, avšak s rozumem, aby štedří byli.“

Jan Hasištejnský z Lobkovic, Naučení synu Jaroslavovi²¹⁶

Aktuálnost rytířských ctností ukázala kapitola minulá. Asi nejlépe lze posun v přijímání ctností v období pozdního středověku, vidět v literárních dílech, na protikladu štědrosti a střídmosti. Štědrost byla jednou ze stěžejních ctností v rytířské kultuře. S posunem myšlení šlechty směrem k podnikání, již ale není bezpodmínečně žádoucí: *„štědrost na veliké mocné pány sluší, avšak s rozumem, aby štedří byli“*²¹⁷ praví Jan Hasištejnský z Lobkovic. Nyní se autoři literárních děl přiklánějí spíše ke střízlivému zacházení, znovu Jan Hasištejnský z Lobkovic: *„skoupost s rozumem jest dobrá, a to tak, aby tu nedával, kdežt' není ke cti, ani k tvému počestnému a k tvému dobrému, a dobrých přátel tvých.“*²¹⁸ Stejně v druhé citaci: *„útrata dobrá a slušná jest, když kdo utracuje svůj majetek pro své dobré, pro své počestné, aneb naděje se většímu užitku z toho přijíti, nežli tu útratu, jenž činí.“*²¹⁹ Ve stejném duchu mluví i Jan Skála z Doubravky a Hradiště: *„štědrost má význam jen, když král dává dar po dobré úvaze.“*²²⁰ Střídmost jde ruku v ruce s obezřetným zacházením s penězi, protože bezmezná útrata: *„ta se přirovnává k marnotratenství, a té se sluší varovati neb jest zlá, škodná a bláznivá. Kdož utracuje bez potřeby, ješto ani cti, ani užitku, ani dobré pověsti z toho má, než posměch lidský a svou hanbu, škodu a vepsení.“*²²¹ Dále: *„peníze a zlaté, kdož jich mnoho má, jsou dobré a užitečné, a že sobě koupíš za ně, co chceš, a ve všem maje jich dosti, že člověk může vůli naplniti ve zlém i v dobrém; obrátili je a vydává na dobré, dobře činí, pakli na zlé, tehdy činí zlé. Těž peníze zase jsou zlé, že penězi a skrze ně*

---

²¹⁶ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 24.

²¹⁷ *Tamtéž*, s. 24.

²¹⁸ *Tamtéž*, s. 25.

²¹⁹ *Tamtéž*, s. 25.

²²⁰ J. DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, s. 91.

²²¹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 25–26.

*pohříchu všelijaké nešlechtnosti a zlé sobě lidé k své vůli dovozují.*²²² O marnotratenství se Jan Hasištejnský z Lobkovic vyjadřuje v mnoha kontextech, i kvůli tomu lze usuzovat, že to pro něj bylo stěžejním tématem v jeho naučení. Ukazuje jej i na konkrétním příkladu: *„marnotratenství rovná se k přílišné štedrosti bez rozumu, neb kdož štedrý příliš a bez rozumu – to marnotratec. Té se sluší tobě také varovati a kárati se panem Koldicem, kterýž mrzce, šeredně a marnotratně veliký a znamenitý statek utratil, totiž Krupku a Běly, a mnoho pánův a dobrých lidí zavedl, jenž, za něho slibivše, své dáti musili. A nemaje již nic, než toliko posměch z toho od lidí má; již není kde vzíti, aby dal za kůň sto aneb půl druhého sta zlatých, ani za chrta čtyrydset aneb padesát zlatých, ani za jestřáb dvacet nebo třicet zlatých. Tak sobě peníze lehce dobrý pán vážil; dosti toho, by mu se rodily, byly jako přenice nebo mák.*²²³

Strídmost je nutná také v oblasti pití: *spláchli sousta, ze všeho nejdřív si začnou pro sebe pobrukovat. Jestliže jim však za toho zpěvu padne do očí nějaká ženská, vysílají k ní divné a nestydaté zvuky, nejinak než jako řehtá hřebec zvěřiv klisnu. To dělají obvykle nejen nachmelení sedláci, ale i lidé vyšších stavů, tj. páni a rytíři,*²²⁴ praví Butzbachovo líčení. Před pitím varuje ve svém díle také Hynek z Poděbrad *„Varuj se v každé hospodě dlužen býti/ a v každé krčmě s vožralci píti.*²²⁵ Zajímavá je rada Dubravia, který Ludvíku Jagellonskému radí trpělivosti při opileckých řečech: *„je předně taková trpělivost/ jež přísně netrestá řeč opilcovu.*²²⁶ Autor zde tedy pracuje se situací, že je pro lidi okolo krále alkohol běžnou věcí. Na druhé straně Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, velký kritik šlechtického způsobu života a tedy i opilství uvádí příklad, kdy jeden šlechtic *„zvykal své syny, dokud ještě plakali v kolébce, na krétské a pucinské víno, aby jejich hlava propříště zvykem zesílila a stala se bezpečnější před opilstvím.*²²⁷ Alkohol byl součástí života pozdně středověké šlechty, ale bylo nutno

---

²²² J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 27.

²²³ *Tamtéž*, s. 26.

²²⁴ *Archiv český*, díl XXVIII, s. 713.

²²⁵ *Spisování slavného frejře*, s. 34.

²²⁶ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 111.

²²⁷ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 76.

i podle svědectví dobových literárních pramenů s ním zacházet s opatrností. Ve středověku se těší oblibě nejen pivo, ale i víno a později kořalka. Víno je oblíbeno především ve vyšších kruzích, díky své větší finanční náročnosti. V literárním sporu Podkoní a žák, který je z nejnižších společenských rovin, oba pijí pivo, naopak ve Sporu vody s vínem se již dostáváme do vyšších společenských rovin. Před vínem varuje krále v Theriobulii Dubravius takto: „*před velkým pití vín schopný král prchá tak/ jako by to byl mor.*“²²⁸

Vedle alkoholu se střídmost objevuje také v kontextu jídla. Jídlo mělo také své místo ve šlechtické mentalitě. Jan Hasištejnský z Lobkovic se s sebou na cestu do Svaté země vzal kuchaře Blažka. Jeho Bratr Bohuslav zase ve své žalobě naráží na fakt plýtvání jídlem šlechty. Pomalu se i rytmitizuje způsob stolování a rozvíjí se etiketa.²²⁹ Při obědě a večeři se na stole objevilo 10–50 chodů.²³⁰ Bohaté hostiny ukazují jednu z rytířských ctností, tj. štědrost.²³¹ Vedle Štědrosti se začíná často objevovat také střídmost v jídle: „*ne, proto buďte živi, abyste jedli a pili, ale proto jezte a píte, abyste mohli živi býti.*“²³² Takto mluví naučení a řeči hlubokých mudrců. Stejně tak kritizuje Bohuslav Hasištejnský ve svém traktátu O lidské ubohosti, že jsou i lidé, jejichž bohem je břicho a oddávají se jen jídlu.²³³

Rytířské ctnosti se postupem času proměňují, ze štědrosti se stává na konci 14. století rozvaha, ze statečnosti pragmatické jednání, píše Wojciech Iwanczak.²³⁴ Toto stejné dokládají i literární prameny pozdního středověku. O rozvaze a střídmosti se mluví v kontextu zacházení s penězi, ale i v kontextu pití alkoholu a hodování. Pragmatické jednání je pak základním pilířem bytí dobrým hospodářem.

---

²²⁸ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 133.

²²⁹ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, s. 173.

²³⁰ *Tamtéž*, s. 172.

²³¹ *Tamtéž*, s. 194.

²³² J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 46.

²³³ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 75.

²³⁴ W. IWANCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 74.

7. Kniha jako pramen pro poznání vztahu mezi morálními hodnotami a majetkem

„Peníze a bohatství je možné získat snadno, ale toliko dobrá pověst má trvání věčné.“

Václav Šašek z Bírkova, Deník²³⁵

Šlechta by měla nad ostatní svým stavem vynikat, a to v oblasti majetku, ale i morálních hodnot, které by měla zaštiťovat a sama by podle nich měla žít své životy. V této kapitole se ukazuje, jak je podle literárních pramenů vymezen vztah mezi morálními hodnotami a majetkem. Podle replik, které vkládá Václav Šašek z Bírkova do úst Lvu z Rožmitálu lze usuzovat, že peníze a majetek se nedají vůbec srovnávat s ctnostmi a morálkou: *„chraň mě Bůh, abych něco přijal! Neboť jsem se svou družinou nepřišel sem přijímati dary, nýbrž proto, abych osvědčil rytířskou zdatnost, jsem se vydal tuto cestu s pomocí Boží ji tak míním také dokonati. Peníze a bohatství je možné získati snadno, ale toliko dobrá pověst má trvání věčné.“²³⁶* Již cíl cesty je v cestopise formulován takto: *„abych, poznaje dvory králů a knížat, vrátil se domů zkušenější.“²³⁷* V roce 1500, kdy se podle Viléma z Pernštejna formulují Řeči a naučení hlubokých mudrců je ctnost na vyšší příčce než majetek: *„a milován budeš ne proto, že jsi bohatý, že jsi mocný, že jsi výmluvný, ale že jsi ctnostný.“²³⁸* Ke stejnému závěru dochází i Dubravius, který radí králi: *„Je vhodné, abych tak svým mravem vynikal/ jak nad vás vynikám stavem a majetkem.“²³⁹* Bohuslav Hasištejnský k tomu dodává, že často majetek plodí hříchy: *„zlatem otvírá přístup si k nestydatostem.“²⁴⁰* Věnuje se nešvarům, kdy šlechtici za majetek a zisk jsou schopni obětovat morální zásady: *„tyto lidi zajisté tak zaslepila touha po počtech a po bohatství, že docela zapomněli na svou svobodu, nad níž není člověku nic sladšího. Jsou totiž nuceni brát na mnohé ohled a klekat před těmi, které*

---

²³⁵ V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále, deniky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, s. 52.

²³⁶ *Tamtéž*, s. 52.

²³⁷ *Tamtéž*, s. 148.

²³⁸ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 137.

²³⁹ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 131.

²⁴⁰ B. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, s. 202.

nenávidí.²⁴¹ Bohuslav Hasištejnský se také věnuje otázce, kdy šlechtic ze své rozmařilosti ztrácí majetek: „mnozí z nich dokonce promrhali nejrozsáhlejší otcovské jmění, když nejen nákladně žijí, ale dávají také dívkám darem drahokamy, perly, zlato, hedvábí a jiné drahocennosti. A tak ti, kdo byli dříve v největší vážnosti, rozházeli všechen majetek a byli pak u všech lidí v opovržení a v posměchu.“²⁴² Majetek je tedy nutno podle Bohuslava Hasištejnského získat čestně a tak s ním také zacházet. V Řečech a naučení hlubokých mudrců se objevuje myšlenka, že se často ctnostný život pro peníze zahodí: „a spieše daleko lidé dobrý život ztratie skrze zbožie než skrze trápenie.“²⁴³ I starší bratr Bohuslava Jan Hasištejnský volí morální zásady před majetkem, když říká, že „nepřekážejí zásady pravé lidskosti nikde panskému svědomí.“²⁴⁴ Ukazuje, že kde je řád a morálka je i majetek: „v domu svém ve všem, neb kdež řád domu, tu statku přibývá, a kdež neřád, tu statku ubývá.“²⁴⁵ Tyto dvě věci jdou tedy ruku v ruce. Také k tomu dodává, že k majetku i postavení se člověk musí chovat pokorně, protože je dáno od Boha: „dálit' Pán Bůh štěstí v světě, že zbohtíš, aneb úřadem že povýšen budeš, toť jest dar Boží.“²⁴⁶ Toto potvrzuje i další citace: „maje štěstí takové tohoto světa, pomni, že tě Pán Bůh tím obdařil, a maje to nedobývej statků bezprávně, k čemuž nemáš spravedlnosti, a chtě tím dětem svým dobře učiniti, aby napřed duše své tím nezavedl a strach i dětí svých.“²⁴⁷ Jan Hasištejnský ve svém naučení formuluje zásady dobrého hospodáře, přesto však klade starost o hospodářství až na druhé místo: „starost druhá slušná jest každému pánu hospodáři, domu svého aby se staral, aby měl řád.“²⁴⁸ První je starost o děti. Majetek se tedy ani podle Jana Hasištejnského cti nemůže vyrovnat: „poklad shromáždit svým dětem jest dobré a slušné, ale však tak, aby bylo s Bohem, se cti a bez škody jiných. Dobrá pověst a cti zachované předkův moudrých a čest milujících za nejdraší poklad jich potomných

---

²⁴¹ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s.79–80.

²⁴² *Tamtéž*, s. 75.

²⁴³ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 37.

²⁴⁴ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 10.

²⁴⁵ *Tamtéž*, s. 29.

²⁴⁶ *Tamtéž*, s. 24.

²⁴⁷ *Tamtéž*, s. 24.

²⁴⁸ *Tamtéž*, s. 29.

poctěn bývá.“²⁴⁹ Uvádí ale také, že v realitě to není vždy pravda: „*a co já jich za mé paměti některých z pánů znamenitých i z rytířstva pomním, že lecjakýmís šejdy jich předkové zbohatěli, lecjaks zboží dobývají.*“²⁵⁰ Řeči a naučení hlubokých mudrců uvádějí, že získaný majetek často uvádí lidi do problémů: „*příkladové mnozí nás tomu učie, neb mnoho jich bylo, kteříž z bohatstvie do chudoby přicházeli. A proto měli-li jsou jakú ctnost do sebe v bohatství jsúce, ta jim zuostala a ještě více jim dobroty přibývalo, než jsou složili břemeno ctnostem odporne. Ale chudý obohatěl-li jest, nikdy se žádný nepolepšil, než vždy pohoršil.*“²⁵¹ Jan Dubravius zase mluví o tom, že poručníci mladých šlechticů často ve vlastní prospěch nakládají s majetkem, který je jim svěřen: „*I když je/ také dnes stanoven zákon, že poručík/ nesmí již připravit sirotka/ o jeho pozemky a dvůr otcovský/ snaží se přece jen, aby se/ nenašel žádný zisk, pro sebe káci les/ vzdělává pole a sklízí z nich/ úrodu, pěstuje vinice, stíhá zle/ rolníky, trápí je robotou/ sleduje odúmrt' a stále slídí též/ po plných stodolách.*“²⁵² Nejedná se tedy o nakládání s majetkem, které by bylo morální. Téma lze uzavřít myšlenkou z díla Řeči a naučení hlubokých mudrců, kde ctnost je pokládána za základ, který dává životu smysl. Každý člověk má dvě těla porušitelné a neporušitelné.²⁵³ Duše si má člověk vážit, ne těla, to je pomíjivé. Duše je vnímána jako něco nadřazeného k hmotnému světu. K věčnosti vedou ctnosti a také: „*kto sám sobě hanbu činí, nenie hoden, aby jemu jiní čest činili.*“²⁵⁴

Autoři literárních pramenů se shodují v tom, že majetek se ctnostnému a morálnímu životu nemůže nikdy rovnat. Kde byla realita všedních životů šlechty, je věc jiná. Mirjam Bohatcová říká, že by nebylo správné domnívat se, že literatura spojená s morálkou předbělohorské éry byla jen jakýmsi platonickým nástinem ideálů hláсанých tou či onou tehdejší náboženskou obcí a skupinou, naopak, kritika obsažená v těchto spisech a spiscích i jejich útěšná funkce vycházely především ze syrové skutečnosti

---

²⁴⁹ Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, ed. František Antonín Zeman, Praha 1876, s. 29.

²⁵⁰ *Tamtéž*, s. 30.

²⁵¹ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 68.

²⁵² J. DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, s. 103.

²⁵³ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 59.

²⁵⁴ *Tamtéž*, s. 56.

tehdejšího života a jeho problémů skrytých i zjevných, soukromých i veřejných a nebylo snad jediné lidské nectnosti, slabosti a radostné či tragické situace, na kterou by se tu nedostalo.²⁵⁵ Nejpatrněji vítězství ctností lze vnímat v deníku Václava Šaška z Bířkova, velkou váhu má však i například pro Jana Hasištejnského. Šlechta vedla i mezi sebou často zápasy, kde byl stěžejním tématem majetek. Často se setkáváme s tím, že šlechtu hnala touha po majetku a penězích, která nemůže korespondovat s morálními cnotmi ani biblickými příkázáními, které pozdní středověk hlásá. I přes veškerou pozornost, kterou ztratě majetku věnují moralizující spisy pozdního středověku, byly dluhy běžné, jak u vyšší, tak nižší šlechty. Stále platí, že i nejchudší zeman se mohl vyvyšovat nad bohaté měšťany.²⁵⁶ Volným kapitálem často nedisponovali v 15. století ani šlechtici, museli si půjčovat i relativně malé částky.²⁵⁷ Žít v dluhu jsme tedy zvyklí již od středověku. Zadlužení se dotýká ve svých skladbách i Hynek z Poděbrad: „*i počtu já se dlužiti dosti hustě/ a utráceti příliš velmi tlustě.*“²⁵⁸

O penězích a jejich užitku se zmiňuje detailně Jan Hasištejnský z Lobkovic. Co se tedy podle Jana Hasištejnského dá za peníze zjednat? „*Žeť otráví, koho chceš, a koho kážeš; sobě zrádce; ó co jich král Matiáš byl svými penězi v Čechách nadělal i též v Moravě a jinde! morděře, že vezma peníze zabí pro ně, koho chceš a kážeš; žháře; falešného a křivého svědka; křivého soudce; falešníky zlatých peněz, početí i všeho jiného; svůdnici; že máteř svou dceru svede; že sestra svou setru svede.*“²⁵⁹ Trochu to ve výčtu vypadá, že za peníze si lze koupit vše, ale čest si za ni nikdo nekoupí. Že vysoce postavení lidé s penězi ovlivňují pravdu, zmiňují již Gesta Romanorum: „*znamenají se kazatelé, jenž bojuje se netoliko zivuota ztratiti, ale zbožie a přiezni velikých lidí, nesmějí pravdy mluvit, ale radějšie chtie s nimi světský pokoj mieti.*“²⁶⁰ Podobenství, co je člověk schopen udělat pro peníze ukazují rovněž Gesta Romanorum: „*ten jistý rytieř jeda*

---

²⁵⁵ M. BOHATCOVÁ a kol., *Česká kniha v průběhu staletí*, s. 193.

²⁵⁶ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526. Šlechta*, s. 66.

²⁵⁷ M. NODL, *Středověk v nás*, s. 27.

²⁵⁸ *Spisování slavného frejře*, s. 43.

²⁵⁹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 27.

²⁶⁰ *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 114.

napřed ztratil dvadeceti hřiven peněz. A když učil, že peněz nemá, jal se svého pacholka tázati, nalezl-li jest po něm ty peníze. Tehdy pacholek jal se přísahati, že nic o nich nevie. Ale ten jistý rytíř nic se na to neobrátil, ale z domněnie uťal jemu nohu pravú.²⁶¹ V dalším příběhu rytíř pro majetek přichází o svůj život. „Aj, císař má veliký poklad na oné věži. Učiňme v noci dieru do věže a vezmeme zlata, což budeme chtieti.“ Tehdy oba v noci vstala a dieru širokú učinila a do věže oba vešla, a tak veliký poklad vzala, že oba nésti nemohla. Ale ten rytíř jako prvé jal se nezřiezeně utracovati.²⁶² Zchudlý rytíř zde krade a získává značný majetek, vše však zase utrácí, a když jde krást znovu, padá do pasti a zemře.

Se zkoumáním vztahu mezi majetkem a morálními hodnotami souvisí také chování šlechticů k poddaným na panstvích, cílem šlechty bylo z vlastních poddaným mít co největší užitek a čerpat z nich svou finanční nezávislost. Objevují se však v literárních pramenech i poznámky o tom, že správný šlechtic k poddaným má přistupovat podle morálních zásad. Nemělo by se s nimi zacházet jako s majetkem. Jan Hasištejnský si ve svém cestopise posteskl nad otroky na galénách: „zachází se s nimi jako hovady.“²⁶³ Vrchnost se stává v mnoha dílech terčem kritiky za špatné zacházení s poddanými, takto se mluví v Radě zvířat: „Sedláčkové a poddaní před pány svými ukrutnými se třesau a utíkají pršíc ruozno: a mnoho křivd od nich trpíce, nesmějící se mstíti, všecko bezprávi snášeti musejí.“²⁶⁴ Myšlenka díla O rybnících Jana Dubravia není pouze v tom, aby byly rybníky dobře postaveny a byly co možná nejvýdělečnější. Hospodářství se nemá konat pouze dobře, ale i spravedlivě a to spravedlivě k poddaným, kteří nesmějí trpět tím, že panstvo chce na jejich pozemku založit nový rybník.²⁶⁵ Dubravius sám ale uznává, že ne všichni páni toto dělají. Jan Hasištejnský se věnuje také vztahu k poddaným: „bud' milostivý svým poddaným, chcešli aby Pán Bůh milostiv byl tobě, neb neopustíšli ty jim

---

²⁶¹ Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum, s. 137.

²⁶² Tamtéž, s. 148–149.

²⁶³ Jan HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Putování k svatému hrobu, ed. František Maleček, Praha 1907, s. 67.

²⁶⁴ Rada zvířat, in: Výbor z literatury české, svazek 2, ed. Pavel Josef Šafařík, Praha 1845, s. 984.

²⁶⁵ J. DUBRAVIUS, O rybnících, s. 72.

*jich viny, také tobě Pán Bůh tvých vin neodpustí.*²⁶⁶ Autoritou je zde tedy Bůh. Spravedlnost k poddaným je také na místě: „*slyš rád každého též chudého a bohatého v jeho potřebě a jemu k spravedlnosti dopomož.*“²⁶⁷ Rady Jana vycházejí z Písma: „*Provinili chudý člověk tvůj co nepřiliš velikého proti tobě, odpusť mu jednou i druhé, učinili po třetí, i tu bud' milostiv; neb lehčejší počet vedle písma jest učiniti z přílišného milostrdenství, než z přílišné spravedlnosti, leč veliká věc byla, že by hrdlu spravedlivě propadl – tehdy měj se k němu, jako naň sluší.*“²⁶⁸

Šlechtici se od sebe diametrálně odlišují v chápání ekonomických záležitostí. Někteří celý život založili na rozšiřování svého majetku, jiní se věnovali spíše kratochvílím a o majetek přišli. Na příkladech několika literárně činných šlechticů je ukázán jejich vztah k hospodářství a hospodaření. Václav Šašek často v knize popisuje zemědělství jednotlivých zemí, jeho zvláštnosti, a také jej porovnává s poměry v českých zemích. Rudolf Urbánek v úvodu ke knize *České cesty na Západ* a nejstarší dva české cestopisy, charakterizuje povahu Šaška jako agrární.²⁶⁹ Zemědělský přesah Šaška dokládá také jeho zájem o ohrazování v Anglii či výše zmíněný zájem o rybníkářství.²⁷⁰ Na druhou stranu Hynek z Poděbrad nebyl příliš dobrým hospodářem, stejně jako jeho bratři.²⁷¹ Přestože Bohuslav Hasištejnský často pranýřoval honbu za penězi a podřizování vyšších hodnot finančnímu zisku, je zřejmé, že k majetku měl zdravý vztah a vnímal jeho pozitivní aspekt kvalitního života, muselo ale jít o majetek nabytý poctivou prací.²⁷² Vedle toho Řehoř Hrubý z Jelení pro vzdělání svého syna Zikmunda v Itálii obětoval všechny důchody svého statku nedaleko Prahy a celé své jmění, poté se přestěhoval do Prahy, kde přepisoval rukopisy a věnoval se literární činnosti.²⁷³

---

²⁶⁶ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 21.

²⁶⁷ *Tamtéž*, s. 21.

²⁶⁸ *Tamtéž*, s. 21.

²⁶⁹ Rudolf URBÁNEK, *České cesty na Západ a nejstarší dva české cestopisy*, in.: *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírčkova*, s. XLIII.

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 64.

²⁷¹ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, s. 16.

²⁷² I. KYZOUROVÁ, *Básník a král, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, s. 7.

²⁷³ J. VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 305.

8. Kniha jako pomůcka na cestě k Bohu

*„S prvními věcmi měj Boha na paměti, žádost maje vždy slovo boží slyšeti.
A když budeš nadevšecko Boha ctíti, nikdy v ničemž nemuož se zle díti.“*

Hynek z Poděbrad, Veršové o milovníku²⁷⁴

Křesťanství mělo v celém období středověku nezaměnitelné postavení. Křesťanství a z něj pramenící morálka byly určující silou celé společnosti. Nejčtenější a nejvýraznější knihou byla Bible. Bible byla ve středověku považována za zdroj veškerého poznání, právem byla Knihou knih. Měla i jistou symbolickou funkci, jak popisuje Dubravius: „*proto dle obřadu/ se dává králův vždy ve stanovených dnech/ políbit Bible tak/ aby si do mysli vštípili povinnost/ říkat jen pravdu.*“²⁷⁵ Již při skládání manských přísah kladl přísahající ruku na Bibli. Kniha byla také často vystavena na oltáři či stole a plnila zde posvátnou a reprezentativní funkci.²⁷⁶ Kromě náboženské funkce plnila četba Bible také funkci zábavnou a poznávací. Objevuje se v každé knihovně a to i v několika různých vydáních. Jako samostatné téma ovlivňuje rozhodování a chápání světa v plošném měřítku. Bible ovlivňovala také praktické nazírání na život, podle Martina Nodla ovlivnila také dětství, v Bibli totiž chybí zmínky o dětství Ježíšově, které jsou později doplněny apokryfy. I odtud může pramenit nazírání na dítě jako malého dospělého. Ovlivnila také nazírání na stáří, kdy se osoby z Bible dožívali až tisíce let, soudobě se krátkověkost brala jako boží trest.²⁷⁷ Když zůstaneme u každodennosti, František Šmahel uvádí, že, středověká morálka a náboženství, založené na přísných příkazech z Bible obchodu příliš nepřály, například odmítáním lichvy.²⁷⁸ Myšlenky z Bible krystalizující v křesťanskou morálku tedy společnost ovlivňují od narození po smrt. Bible byla také opravdu čtenou knihou, v pramenech je doloženo, že si zemané

---

²⁷⁴ Hynek Z PODĚBRAD, *Veršové o milovníku*, in: Spisování slavného frejře, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1978, s. 34.

²⁷⁵ J. DUBRAVIUS, *Theribulie, Rada zvířat*, ed. Eduard Petřů, s. 75.

²⁷⁶ Bohumil NUSKA, *Meyšnarova knihařská dílna*, in: Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 110.

²⁷⁷ M. NODL, *Středověk v nás*, s. 34-87.

²⁷⁸ M. NODL a F. ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, s. 389.

půjčovali mezi sebou český text Bible.²⁷⁹ Středověký člověk však často neznal Bibli jako celek, ale znal pouze výseky.²⁸⁰ Náboženská literatura byla prvořadou i v šlechtických knihovnách. Bible byla jedním z pramenů také pro humanismus. I díla své doby nejvýznamnějšího humanisty Bohuslava Hasištejnského z biblických námětů čerpají. Z Bible si vybírá i negativní případy chování ústředních postav: „*v bibli čteme, že opilý Noe obnažil přirození, Lot se nezdržoval obcování s dcerami.*“²⁸¹ Také nejstarší tisky v českých zemích byly náboženské povahy.²⁸²

I v Kronice trojánské, která se tematicky hlásí k době antické, kde byl polyteismus, se objevuje narážka na křesťanství: „*Znamenaj, kterak modloslužebenstvie vzniklo jest a v světě se rozmohlo a kterak skrze ducha zlého dávány sú odpovědi, poňavadž miesto tuto jest k tomu, usmyslili sme rozprávěti, a kterak jest pomínulo, když slavným příchodem Pána našeho Jezukrista všecko jest přestalo.*“²⁸³ Stejně tak i do bajek, čerpající z Ezopa (6. století př. n. l.), se dostává inspirace z Bible „*Svaté Písmo, učí tomu.*“²⁸⁴

Nejen v radách panovníku z per Smila Flašky z Pardubic a Dubravia, které jsou rozebírány výše, ale i v Radě otce synovi: „*toť má prvie rada, synu:/ Měj Boha v každú hodinu/ v srdci v ustavičnéj moci,/ pokorně, ve dne v noci.*“²⁸⁵ Či Hynka z Poděbrad: „*s prvními věcmi měj Boha na paměti/žádost maje vždy slovo boží slyšeti/A když budeš nadevšechno Boha ctíti/ nikdy v ničemž nemuož se zle díti.*“²⁸⁶ I u Jana Hasištejnského z Lobkovic: „*napřed boj se Pána Boha, a miluj jeho ze všeho srdce svého nade všechna stvoření, a služ mu rád, a jeh prikázání ve všem zachovávej [...] Boha milovati jest,*

---

²⁷⁹ *Archiv český*, č. 33, s. 152.

²⁸⁰ M. NODL a F. ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, s. 210.

²⁸¹ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 76.

²⁸² více: Emma URBÁNKOVÁ, *Nejstarší prvotisky českého původu*, in: *Knihy a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 19.

²⁸³ *Kronika trojánská*, s. 101.

²⁸⁴ *Ezopovy bajky*, s. 117.

²⁸⁵ *Rada otce synovi*, s. 204.

²⁸⁶ *Spisování slavného frejře*, s. 34.

*dobré skutky činiti a zlých činiti se varovati a vystříhati.*²⁸⁷ Vždy stojí na prvním místě rada týkající se vztahu k Bohu. Hynek z Poděbrad, který přináší do českého prostředí téma erotiky a vzdává hold Boccacciovi překladem jeho novel, sám píše svou autorskou novelu, kde ale není téma erotiky tak otevřeno, ale je zde velký důraz na Boha: *„Daj Pán Buóh jí v tom štěstí, aby se jí vedlo vedlé vuóle její a jí ráčil pomoci ot potvorného padúcha, kterýž k ničemuž lidem ani Bohu není. A našim milým panen aby ráčil milý Buóh takových mužúv zprostiti. A ta jistá pěkná paní, jsúi v světě zdráva, aby své mladosti a krásy mohla k své vóli užiti, neb jest toho vždycky byla i jest hodna pro své šlechtnosti. Dajž to, Pane Bože, aby ho zbavena byla, čím spieš, tím lépe! Amen.*²⁸⁸ Skladby Hynka z Poděbrad byly nalezeny v knihovně Petra z Rožmberka. Zde rukopis našel Rytíř z Neuberku roku 1609, přičemž rukopis pochází již z roku 1491.²⁸⁹ Je tedy patrné, že dílo Hynka z Poděbrad bylo ve šlechtických kruzích ve své době známo.

I pozdně středověké cestopisy jsou protkány návštěvou poutních míst, relikvií, již sám cíl Svata země odpovídá křesťanskému uvažování. Zajímavý je postřeh Gabriela Tetzela, který přirovnává krajinu po moru k poslednímu soudu: *„na mnoha místech jeli jsme jakoby posledním soudem světa, takže jsme tam neviděli nic jiného než nebe, vodu a suchopár.*²⁹⁰ Jde v tom najít opravdu zakořenění biblické tematiky v mentalitě.

Křesťanství a z něj pramenící křesťanská morálka byly určující pro šlechtice v období pozdního středověku. V dílech českých šlechticů obsahující životní rady se shodně rada mířící k Bohu nachází na přední příčce. Bible byla nejrozšířenější knihou a její myšlenky ovlivňovaly i každodenní životy šlechticů.

---

²⁸⁷ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 13.

²⁸⁸ H. Z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, s. 57.

²⁸⁹ Jaroslav KVAPIL, *Úvod* in: HYNEK Z PODĚBRAD, *Májový sen*, Praha 1919, str. 17–18.

²⁹⁰ V. ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bířkova*, s. 126–127.

9. Kniha jako pomůcka k výběru ženy

„Žeň se ušima a ne očima.“

Jan Hasištejnský z Lobkovic, Naučení synu Jaroslavovi²⁹¹

O tématu ženy ve středověku bylo napsáno již mnoho studií. I kvůli tomu je téma ženy pro potřeby diplomové práce zúženo na dvě otázky, které se bezprostředně dotýkají šlechtického života. Jedná se o téma manželství, potažmo výběru správné ženy a o téma nemanželských dětí. Tato kapitola rozebírá, jak tematizují literární prameny živé v pozdním středověku výběr správné manželky. Další kapitola se pak věnuje nahlížení na nelegitimní potomky. Šlechta zakládala svou legitimitu na svém rodu a dědictví pokrevní linie. S tímto souvisí také otázka sňatků, které se nejčastěji uzavíraly mezi jedinci stejného postavení. Manželství se v panovnických a panských rodech vnímalo také jako politika, která sloužila k propojování rodů a zisku majetku. Sňatek mohl přinést prestiž i majetek. Panstvo se ve většině případů ženilo mezi sebou. I literární prameny se často věnují tématu správného výběru ženy. Za zajímavé lze považovat, že na šlechtických knihovnách můžeme také pozorovat, jak se proplétaly a spojovaly významné pozdně středověké šlechtické rody. Knihy a potažmo celé knihovny se přesouvaly při sňatcích či při vymření rodu. Knihovny se tedy provazovaly stejně jako šlechtické rody. Na příkladu s knihami Polyxeny získala Roudnická knihovna nejen její osobní knihy, ale i vzácné původně pernstýnské a rožmberské knihy.²⁹²

Hynek z Poděbrad mluví o tom, že nerovná manželství přinášejí problém: *„ve městě Florencii přebýval jest jeden bohatý kupec, jménem Linhart, kterýž v své mysli vysoké, jakož i zvyklost mnohých kupců jest, že vo to stojí, aby povýšeni byli a řádu rytieřského dojíti mohli. A z té příčiny hledal jest toho, že jest sobě pojal za manželku z řádu rytieřského pěknú, krásnú a ušlechtilú pannu za ženu, kteréž on jest hoden nebyl, neb*

---

²⁹¹ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 14.

²⁹² A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, s. 50.

*jest přátelská byla, k tomu ctnostná i dobrá a znamenitého rodu a on ztolika kupec.*²⁹³

Další příklad nerovného manželství ze stejného díla Boccacciiovské rozprávky: *„ta jistá paní byla z dobrých lidí urozených narozena, avšak proto prostému člověku soukenníku za manželu dána, kdež se jí potom ta věc tak hanebná zdála, že toho nikdy ze své mysli spustiti jest nemohla. A tak se jejímu úmyslu zdálo, že žádný muž takového nízkého rodu, by neviem jak bohat byl, hoden jí nebyl, netoliko jí, ale žádné jiné tak urozené paní. A z té příčiny sobě svého muže tak lehce pokládala a žádnú měřú se jí za dostatečného a jí rovného nezdál.*²⁹⁴ Z nerovného manželství podle Hynka z Poděbrad vždy vyvstávají problémy, což dokládají i příběhy přeložené šlechticem.

Řeči a naučení hlubokých mudrců mluví o výběru vhodné ženy takto: *„mládenec jeden přišel k mudrci jednomu chlubě se, že se voženil, a pravě mu, že pojal ženu urozenú, poctivú, bohatú, pěknú, mravnú, pokornú, věrnú a milú. Zasmáv se mudřec vece jemu: „Jistě ty jsi divný ptáčník, že jsi bielú vránu polapil. A zajisté s těmi se všemi obyčeji, kteréž si mi vyjmenoval, žena ředší jest nežli bielá vrána. Dost jest, bude-li mieti polovici toho do sebe.*²⁹⁵ Vypovídá to o tom, že ideál ženy neexistuje. Ironicky se k výběru ženy vyjadřuje i Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který ve svém životě nikdy v manželství nevstoupil: *„mám si vzít,“ říkají „počestnou?“ Avšak „cudná je ta, o kterou nikdo nestál“. „Mám si vzít bohatou?“ Avšak „nic není nesnesitelnějšího než bohatá žena.“ „Mám si vzít krasavici?“ Avšak „cudnost vede s krásou velký spor.“ „Mám si vzít moudrou a obezřetnou?“ Taková tě však klame pomocí samotných strážců počestnosti.*²⁹⁶ Jan Hasištejnský z Lobkovic zase radí obezřetnost s výběrem ženy: *„pojmešli dobrou a ctnou, tehdy máš čest, radost a srdci svému veliké potěšení; pakli pojmeš zlou, hněvivou, tehdy máš hanbu, žalost, čerta a celé peklo v domě každý den, leč z toho smrt pomůže, a tě s ní rozloučí.*²⁹⁷ Dále také říká svému synu *„a žeň se ušima a ne očima [...] ptej se na těch, kdožby jejich obyčejův svědomi byli, aby se*

---

²⁹³ H. Z. PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, s. 55.

²⁹⁴ *Tamtěž*, s. 109.

²⁹⁵ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 83.

²⁹⁶ B. HASIŠTEJNSKÝ, *O lidské ubohosti*, s. 86.

²⁹⁷ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 14.

*nezklamal, a v angelské postavě aby sobě čerta nepojal.*²⁹⁸ Radí tedy, aby nehleděl na krásu, ale na vlastnosti a pověst ženy. Že krása není prvořadá, se objevuje i v díle Řeči a naučení hlubokých mudrců: *„Krása věc případná jest a muož se věkem aneb nemocí změnit, ale stud a poctivost, ty věci podstatné jsú.*²⁹⁹ Úzce s tématem souvisí i rada Jana Hasištejnského o dospělých dcerách, které je nutno brzy vdát: *„dospělých dcer odbud a v domě nechovej; než potkáti tě co rovného, slušného a se ctí, odbud za času, neb dospělé dcery v domě, a přezralé ovoce na dřevě časem zčervívají.*³⁰⁰

Literární prameny se shodně domnívají, že ideál ženy neexistuje. Při výběru je nutné postupovat obezřetně a více dbát na vnitřní stránku ženy, než na její krásu. Na místě je vždy obezřetnost. Hynek z Poděbrad také naráží na problém nerovných manželství, které v jeho podání přinášejí jen starosti.

---

²⁹⁸ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 14.

²⁹⁹ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 84.

³⁰⁰ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, s. 16.

10. Kniha jako pramen pro poznání postavení nemanželských potomků

„Je lepší být zle narozen, než vést zlý život.“

Jan Česka, Řeči a naučení hlubokých mudrců³⁰¹

S legitimitou rodů souvisí i téma nemanželských potomků. Vedle manželství docházelo také k neposvěceným vztahům. Tyto svazky byly vnímány z pohledu katolické církve jako něco nevhodného. Nemanželské děti však nebyly ve šlechtě zcela výjimečným jevem. Z pramenů víme, že i významní šlechtici či panovníci měli děti nemanželské. Nemanželské děti měl s Kateřinou ze Strážnice a ze Štítar již zmíněný literát Hynek z Poděbrad. Ani Matyáš Korvín se legitimního potomka nedočkal, měl pouze nemanželského syna Jana, který se narodil roku 1471.³⁰² Nemanželského syna Wolfganga měl Jan Hasištejnský z Lobkovic, vzdělával jej jeho bratr Bohuslav na Hasištejně. Někteří ze šlechticů s nimi kontakt udržují a postarají se o ně, jiní nikoli. Informace o nemanželských dětech lze vnímat i v literárních pramenech.

V Kronice trojánské je na ně nahlíženo jako na něco běžného: *„a mimo tyto děti týž král Priamus mějiše třidceti synův z rozličných ženin narozených.“*³⁰³ Gesta Romanorum zase pracují s podobenstvím, že Bůh má manželské dítě v podobě Krista a pak děti neurozené, tj. lidi: *„z urozené má Krista, kterýž jest též podstaty, jemu podobný a věčný, ale z dievky člověka, nebo jelikožto k tělu z země jest pošel.“*³⁰⁴ Václav Šašek z Bírškova si všímá, že ve Flandřích se na nemanželské děti nahlíží jako na manželské: *„V oněch krajích jim to není k hanbě, tak jako u nás.“*³⁰⁵ Z citace se ukazuje také to, že v českých zemích je to vnímáno negativně. K tématu se vyjadřují i Řeči a naučení hlubokých mudrců: *„Petrarcha orátor uvodí jednoho mládence, kterýž přieliš stýskal sobě, že ze zlého luože narozen jest, a řekl jest: „Tesknost mám velikú, že poctivě narozen*

---

³⁰¹ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 82.

³⁰² J. ČECHURA, *České země v letech 1437–1526*, s. 8.

³⁰³ *Kronika trojánská*, s. 53.

³⁰⁴ *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 172.

³⁰⁵ V. ŠAŠEK Z BÍRŠKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 38.

nejsem.“ Odpověděl jemu stařec: „Pravá a nejvyšší nepoctivost jedna je, totiž myslí. Jestliže té mieti nebudeš, všechny tvé věci poctivé jsou. Pakli v mysli nepoctivý jsi, poctivé tvé narození ničímž není.“³⁰⁶ Mluví se zde tedy o tom, že je důležitý život člověk spojený s ctnostmi a není prvořadé jeho početí. Potvrzeno další citací: „je lepší být zle narozen, než vést zlý život. To že je někdo narozen z nemanželského svazku neznamena, že nemůže něco dokázat a vynikat v ctnostech. „Neb o mnohých čteme vyšších i nižších lidech, kteříž dobrým luožem chlubili se, a proto mrzutí pankharti byli. Necht' obecných lidí zanechám, o nichž plné kroniky jsou, vysoce urozených dotknúti chci, kteříž všickni řádně zplozeni se býti domnievají a o svých rodičuov ctnosti mnoho mluvili i psali.“³⁰⁷

Literární prameny na manželské děti nahlízejí na škále od zavržení a hanby až po věc běžnou. Není zde jednolité pohled. Objevuje se také myšlenka, že není důležité, jak byl jedinec zplozen, ale jaký život vede.

---

³⁰⁶ J. ČEŠKA, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, s. 80.

³⁰⁷ *Tamtéž*, s. 82.

11. Knihy jako pramen pro poznání fantaskních představ v imaginaci šlechty

„Někteří chtěli zvědět, co je tam na druhé straně, a vypluli na galejích a návách. Ale nikdo se z nich nevrátil.“

Deník Gabriela Tetzela³⁰⁸

V literatuře je vždy zachycen jakýsi abstraktní svět, který se více či méně podobá realitě. V literárních pramenech se objevují i nereálné a fiktivní momenty, které mohou pramenit z bájí a pověr. Na tyto momenty je však nahlíženo reálně. Velkou oblibu ve šlechtických kruzích měl například Mandeville a jeho cestopis plný fantaskních představ. V Kronice trojánské se zase vyskytuje nazírání na Médeu jako na čarodějnici: *„ale jejie nejpilnějšie umenie, kterýmžto nad jiné vévodieše, bylo jest čarodějné, jímžto rozličného zaklínanie i také mocí mnohého kořenie i kamenie jasne a snadně v temnosti nočnie světlost proměňováše, větry zbúřováše, přievaly, blýskánie, hřímanie i země hrozné třesenie. Potokóm také zpět zase vzhuru plúti rozkazováše a v zimě stromóm květ i ovoce zplozováše, mládence v staré měnící a styrým mladú zpuosobu dávající.“*³⁰⁹ Také: *„i vyběře kosti jeho a vloži v některaké osudie zlaté a ihned s tiem zmisa přede všemi jako stín, takže potom nikdy nebyla viděna. A tak se druzí domnievají, že byla bohyně. Ale jať mám za to,žeť jest byla veliká čarodějnice.“*³¹⁰ Je zde tedy vnímání bohyně jako čarodějnice.

V cestopise Václava Šaška z Bírkova se zase objevuje výrok, *„že pan Jan není z pokolení lidí, které teď žije na Zemi, nýbrž z pokolení dávných obrů.“*³¹¹ Jednalo se o formu poklony jeho síle a velikosti. Dále je zde zachyceno i dalo by se říci nadpozemské proměnění prstenů: *„potom jsme spatřili kopí, kterým byl proklán božský bok Ježíše Krista. Na toto kopí položili kněží naše prsteny, aby ti kdož by byli trápeni*

---

³⁰⁸ V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, s. 122.

³⁰⁹ *Kronika trojánská*, s. 22.

³¹⁰ *Tamtéž*, s. 279.

³¹¹ V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírkova*, s. 51.

*bolestí nebo pícháním v boku, měli stále po ruce spolehlivý lék. Kromě toho ukázali pánovi i jeho druhům mnohé jiné ostatky svatých, které zde nejsou zaznamenány.*³¹²

Jistou mystickou moc mají prsteny i v dalších literárních dílech. Prsten byl oblíbeným šperkem šlechty, často sloužil také k pečetění. V Kronice trojánské má prsten moc *„jímžto každú jedovatú věc ihned bez vsie škody zapudí.*³¹³ Podobně mluví i Gesta Romanorum *„ale prsten tuto měl moc: Ktožkoli ten prsten na prstu nosil, milost ode všech lidí mějieše, a skrze tu milost, začkoli prosil, ve všem byl uslyšán.*³¹⁴

Bájná zvířata prostupují nejen vyprávění o Alexandrovi Velikém, který v rajske zahradě spatřil Fénixe. Fénix se vedle reálných zvířat objevuje také v Theriobulii Jana Dubravia, kde radí Lvů, tedy králi: *„ted' vstane Fénix, jež pochází z východu/ Je ptáků ozdobou, má peří/ blankytné a hlavu zlatavou.*³¹⁵ Fénix je zde řazen do linie reálných zvířat. U Smila Flašky z Pardubic, v jeho Nové radě, se setkáváme s bájným jednorožcem a nohem, kteří jsou včlenění opět k reálným zvířatům. Noh byl okřídleným fantastickým zvířetem s tělem lva a hlavou orla.³¹⁶

Do dálných krajů vedou středověké šlechtice různé cestopisy. Právě v cestopisech se objevuje stírání rozdílů mezi pravdou a lží. Není však pravda, že ve všech. Často se zde vyskytují místní báje a pověry, které jsou ale vnímány jako pravdivé a střízlivě je autoři zachycují. Z knih se šlechtici snažili vydobýt poznání dalekého světa, nešlo zde primárně o objektivitu. Cestopisy se těšily velkému zájmu a byly součástí mnoha šlechtických knihoven. Věhlas si získaly hlavně v době renesance. Ne náhodou je také několik šlechticů autory cestopisů. V cestopisech českých šlechticů je vidět jejich konfrontační myšlení, tj. porovnávání reálií doma a ve světě. Cestopisy byly uměleckým ztvárněním literatury faktu, na rozdíl od současnosti nebyla ve středověku hranice mezi odbornou a uměleckou literaturou jak ji známe dnes. Proto byli lidmi jako

---

³¹² V. ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, s. 35.

³¹³ *Kronika trojánská*, s. 34.

³¹⁴ *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 70.

³¹⁵ J. DUBRAVIUS, *Theriobulie, Rada zvířat*, s. 77.

³¹⁶ S. FLAŠKA Z PARDUBIC, *Nová rada*, s. 73–75.

opravdové vnímány fantaskní pasáže cestopisů. Velkému zájmu se dočkal cestopis Marca Pola, Ameriga Vespucciho, Mandevilla. Nejčtenějším v období pozdního středověku byl spis Mandevillův, který se hojně tiskal až do 18. století.³¹⁷ Z českých autorů cestopisu lze jmenovat Martina Kabátníka, Oldřicha Prefáta z Vlkanova, Jana Hasištejnského z Lobkovic a později Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic.³¹⁸ Cesty těchto českých autorů vedly do Svaté země. V *Gestech Romanorum* se objevuje také motiv Svaté země, zde má ale představovat nebeské království či nebe.³¹⁹ Cesty do Jeruzaléma měly nepochybně křesťanský rozměr. Přestože faktografická hodnota jmenovaných cestopisů je různá, všechny byly vnímány čtenáři jako rovnocenné. O tom, jak staří Čechové poznávali svět, pojednává kniha Zdeňky Tiché.³²⁰ Později v 16.–17. století se stále více objevují tzv. kavalírské cesty, které byly součástí životů šlechty, jednalo se o renesanční aristokraty, kteří vedli životy do velké míry odlišné od šlechty období středověku. O cestách raně novověké šlechty vypráví kniha Marie Koldinské.³²¹ Jistou přitažlivost měly cestopisy i díky tomu, že popisovaly zvyklosti diametrálně odlišné od českých zemí, například Marco Polo popisuje země, které nejsou postaveny na křesťanství a vyznávají odlišné hodnoty, tj. uctívají modly či preferují mnohoženství.

Nejsilnějším momentem je v cestopise Václava Šaška a Gabriela Tetzela konec světa: „*pod tím kopcem je rozsáhlá ves, které říkají Finis terrae, tj. konec světa, protože za ní není již nic jiného než vody a širé moře, jehož hranic nezná nikdo vyjma samého Boha.*“³²² V další citaci: „*Nic jiného tam člověk před sebou nevidí než oblohu a vodu, a moře je prý tam tak bouřlivé, že nikdo přes ně nemůže plouti, takže se ani neví, co tam za ním je. Řekli nám také, že někteří chtěli zvědět, co je tam na druhé straně, a vypluli*

---

³¹⁷ J. VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 227.

³¹⁸ Kryštof HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a z Bezdružic a na Pecce, z království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arabii*, ed. František Kožík, Praha 1988.

³¹⁹ *Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum*, s. 211, 204.

³²⁰ Zdeňka TICHÁ, *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století*, Praha 1985.

³²¹ Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001.

³²² V. ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírškova*, s. 122.

na galejích a návách. Ale nikdo se z nich prý nevrátil.“³²³ Výprava věří, že se opravdu jedná o konec světa, kde zmizí všechny lodi, které se vydají na plavbu. Jistá mystifikace se objevuje i v dalším cestopise Jana Hasištejnského z Lobkovic. Jedná se o nazírání na svaté relikvie, jejichž sběr je typickým projevem křesťanské doby. Jan Hasištejnský ve svém cestopise do jisté míry nad pravostí pochybuje: „jiný hřeb mají ve Francii, jak mi praveno od některých znamenitých pánův odtamtud, jenž s námi tu na galeji byli. Jiný jsem též viděl v Týru v hlavním kostele arcibiskupském, kus takového hřebu ukazují též v Norimberce, a jiný na Krlštejně zde v Čechách. Řečeno mi, že takových hřebu mělo šest býti, a to takto, když jsou pána Krista na kříž třemi přibili hřeby, zdály se jim býti slabými, pročež vytáhše je, jinými hrubšími přibili. Zdali však tomu tak, Bůh sám ví, já toho nezjistím.“³²⁴ I ve vztahu ke Kristovým plátnům uzavírá pochyby o pravosti jednoduše: „Bůh ví nejlépe, které pravé je.“³²⁵ Také cestopis Jana Hasištejnského, který je často proložen bájnými vypravováními a pověrami, které se váží k místům, okolo kterých cestují. Jan vše líčí střízlivě a věcně a bez skepse. Jan Hasištejnský popisuje například saň, která rozezná pohana od křesťana, křesťanovi pomůže, kdežto pohan přijde o život. Dále Jan Hasištejnský vypráví, „že před časy za starodávna též lampa beze všeho dalšího opravování jest hořívala sedm let pořád; ale že lidi nyní horší jsou v světě, než tehdyž byli, proto tak dlouho, jak jindy že již nechce hořeti.“³²⁶

V literárních pramenech se objevuje stírání rozdílů mezi realitou a fikcí. Šlechtici měli uzavřenější přístup k informacím než vnímáme dnes, i kvůli tomu se často hůře oddělovala pravost a nepravost jevů. Příběhy z Bible, hrdinské a pohádkové příběhy středověcí lidé jen s obtížemi oddělovali od žité reality. V mentalitě šlechty se podle Josefa Macka fantasknost prostupuje s životní realitou, víra v pohádkové jevy se stává součástí pohledu na všední dny.³²⁷ Myšlení z knih se tedy promítalo i do praktického života. Pohádky, ve významu jak je chápeme dnes, ve středověku neznali. Ve

---

³²³ *Tamtéž*, s. 122.

³²⁴ J. HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, *Putování k svatému hrobu*, s. 88.

³²⁵ *Tamtéž*, s. 113.

³²⁶ *Tamtéž*, s. 56.

³²⁷ J. MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526. Šlechta*, s. 207.

středověkých textech se však pohádkové motivy objevují. Jedná se o bájná zvířata či divotvorné a znetvořené bytosti.³²⁸ Typickým příkladem fantaskního světa je nejoblíbenější cestopis ve středověku Mandevillův, který do češtiny přeložil Vavřinec z Březové.

---

³²⁸ M. NODL, *Středověk v nás*, s. 202.

Závěr

Období pozdního středověku ovlivňuje několik celospolečenských změn. O slovo se hlásí knihtisk, který činí knihy dostupnějšími a rozšiřuje tím čtenářskou obec. Také do českých zemí pronikají myšlenky humanismu, které začínají být určující v oblasti vzdělávání, s tím souvisí také zájem o antické autory, které šlechtici ve svých dílech hojně citovali. Tyto změny se odrážejí v šlechtických knihovnách i v nazírání šlechty na knihy jako takové. Cesty šlechty míří více ke knižní kultuře i ke vzdělání jako takovému, v šlechtickém prostředí již nehraje prim vojenská služba.

Šlechta si pro sebe po husitských válkách získává stále větší moc a prostor. Stává se určujícím hybatelem společnosti. Hlavní roli získává v oblasti práva, rozhodování veřejných věcí, vojenství, své postavení zaštiťuje kodexy cti a měla by být také morální autoritou pro ostatní. Stále více se začíná šlechta projevovat také v oblasti hospodářství a podnikání, kde se dostává do sporu především s městy. Literární prameny vymezují šlechtu jako skupinu a odlišují ji od měšťanů, potažmo neurozených chlapů. Šlechtici se v pozdním středověku chtějí z knih vzdělat, pobavit, ale také poučit. Knihy v neposlední řadě také slouží ke kritice, tj. ke kritice morálky, kdy nastavují zrcadlo společnosti. Do jaké míry však tato naučení opravdu život šlechty formulovala, se dá polemizovat, jak ukazuje analýza pramenů a doby pozdního středověku.

Literární prameny shodně uvádějí nepřiliš lichotivé hodnocení situace v českých zemích ve sledovaném období. I šlechtici sami si uvědomují, že by měla být šlechta hybnou silou, která najde řešení krizí. Autoři děl se shodují, že cesta, kterou by se měla země ubírat, je cesta míru. Změna by se měla dostavit v náboženských, majetkových i morálních situacích.

Již rozdělení diplomové práce na dílčí kapitoly odkazuje na témata, která ve šlechtické společnosti rezonují. První a stěžejní místo má ve šlechtické mentalitě křesťanství. Křesťanská morálka protkává i texty, které nejsou primárně náboženskými. Hluboké zakořenění křesťanství v mentalitě pozdního středověku ukazují i šlechtické knihovny, kde jsou náboženské knihy vždy na prvním místě. Bible se považuje za sumu vědění, čerpá z ní nejen středověk, ale i humanismus. Citace z Bible se objevují ve velké míře i

v textech českých šlechticů. Výpravy a pouti do Svaté země také odkazují k biblické tradici. V naučeních a radách se vždy na prvním místě objevuje rada, která směřuje k Bohu a jeho uctívání.

Z knih lze vypozařovat velký moralizující apel. Literatura pozdního středověku striktně nerozlišuje knihy naučné, zábavné a vzdělávací, jak to známe dnes. Proto moralizující tendenci mají i díla, u kterých se to prvotně nepředpokládá. Stejně jako je velký rozpor mezi rytířskými ideály na papíře a v životě šlechty, také poučení napsaná, neodpovídají morálce společnosti. Nejpalcivějšími problémy společnosti byly opilství, obžerství, kratochvíle se ženami, hazardní hry. Kodexy rytířské cti jsou ve šlechtickém prostředí pozdního středověku však stále aktuálními. Sami šlechtici se k jejich dědictví hlásí. Všechny zkoumané díla obsahují odkazy k rytířským ideálům.

Mír byl pro české země po husitských válkách stěžejním tématem, země potřebovaly, aby se jejich poměry stabilizovaly. Cesta k míru však nebyla jednoduchá. Jiří z Poděbrad se snažil poselstvími k evropským dvorům najít pomoc k míru navenek země a k lepšímu nazírání na české země optikou Evropy. K míru v českých zemích se snaží ve svých dílech dojít Jan z Rabštejna či Ctibor Tovačovský z Cimburka. S mírem souvisí také právní cesta řešení sporů. Významní šlechtici jako Ctibor Tovačovský z Cimburka či Viktorin Kornel ze Všehrd se stali i autory právních příruček, které byly hojně užívány.

Cestopisy byly velmi oblíbeným žánrem a uváděly čtenáře do dalekých krajín. V cestopisech se ukazuje konfrontační myšlení autorů, kde porovnávají poměry v cizině a doma. Na cestách šlechtice lákaly věci nové, všechny odlišnosti od poměrů doma. Stěžejní je také návštěva relikvií, které opět odkazují na křesťanskou religiozitu. S cestopisem se také čtenáři dostávají do dalekých krajín, kde jsou běžné jiné věci než v jejich životech. Toto úzké vidění může být důvodem, že šlechtici plně nerozlišovali věci reálné a nereálné, kde příkladem může být bájný pták Fénix.

S otázkou legitimacy rodů se objevuje téma správného výběru budoucí ženy. Literární prameny shodně uvádějí, že ideální manželka neexistuje. Důraz je kladen na její vlastnosti, varování se vztahuje k její kráse, která je pomíjivá. Vedle posvěcených

manželských svazků existují také nemanželské, z kterých často přicházejí na svět také potomci. Analýza literárních pramenů ukazuje, že se na jejich postavení názíralo odlišně. Od akceptace a chování se k nim jako k potomkům posvěceným až k hanbě z jejich původu.

Stěžejním tématem v životech šlechty je hospodářství. Velká část šlechty věnovala svoje životy rozšiřování majetku svého rodu a jeho správě. Aby mohl šlechtic psát, potřeboval jisté finanční zázemí, ať se již jedná o Bohuslava Hasištejnského či Jana Skálu z Doubravky a Hradiště. Část šlechty myslela jen na vlastní blaho, část usilovala i o blaho ostatních. Spisy radily šlechticům, jak být dobrým hospodářem či jak správně podnikat například v rybníkářství. S růstem majetku stále více souvisí také otázka, jak jej získat či spravovat morálně. Všichni autoři, kteří na tento problém narazili, se shodují v tom, že výše stojí morální hodnoty a ctnosti, kde byla realita je však otázka jiná. Ve vzdělání se stává neaktuální rytířská výchova, naopak naučení Jana Hasištejnského, které vede k dobrému hospodáři je velmi oblíbeným. Ke vzdělání stále častěji vedou šlechtici i své syny, které posílají na zahraniční univerzity. S rozvojem vzdělání souvisí také rozvoj šlechtických knihoven, který se stále více stává součástí reprezentace rodů a ve staletích následných se stává novým fenoménem, který můžeme dodnes na hradech a zámcích obdivovat.

V diplomové práci je podán náhled na českou pozdně středověkou šlechtu z jiného hlediska, než je typické. Jedná se o pohled, který spojuje dějiny mentalit, dějiny literatury a dějiny šlechty jako hybné síly ve středověku. Hlavním přínosem práce je propojení informací do nových kontextů, ze kterých lze odhalit výše popsané souvislosti.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Staročeská Alexandreida, ed. Václav Vážný, Praha 1949.

ČEŠKA, Jan, *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, ed. Milada Nedvědová, Praha 1982.

DALIMIL, *Kronika tak řečeného Dalimila*, ed. Marie Krčmová, Praha 1977.

DUBRAVIUS, Jan, *O rybnících*, ed. Antonín Salač, Praha 1953.

DUBRAVIUS, Jan, *Theriobulia, Rada zvířat*, ed. Eduard Petrů, Praha 1983.

Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi, ed. Eduard Petrů, Brno 1999.

FLAŠKA Z PARDUBIC A RYCHMBURKU, Smil, *Nová rada*, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950.

HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof, *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a z Bezdružic a na Pecce, z království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arábii*, ed. František Kožík, Praha 1988.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Bohuslav, *Pána Bohuslawy Hasišteynského z Lobkowic věk a spisy vybrané*, ed. Karel Vinařický, Praha 1836.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Bohuslav, *Žaloba svatému Václavu na mravy Čechů*, in: Karla Al. Vinařického sebrané spisy: veršem i prosou, ed. Karel Alois Vinařický, Praha 1875.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Bohuslav, *Bohuslawy z Lobkowic a z Hasensteynu, list panu Petrowi z Rosenberka, mjstodržjcyému králowstwuj Českého, o zprávě zemské poslaný*, Praha 1818.

HASIŠTEJNSKÝ, Bohuslav, *O lidské ubohosti*, in: Poselství ducha, ed. Dana Martínková, Praha 1975.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Jan, *Putování k svatému hrobu*, ed. František Maleček, Praha 1907.

HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Jan, *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi*, ed. František Antonín Zeman, Praha 1876.

Historie utěšené a kratochvilné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné. Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. stol. ed. Bedřich Václavek, Praha 1950.

HYNEK Z PODĚBRAD, *Boccacciiovské rozprávky*, Brno 1999.

HYNEK Z PODĚBRAD, *Veršové o milovníku*, in: Spisování slavného frejře, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1978.

HYNEK Z PODĚBRAD, *Májový sen*, ed. Jaroslav Kvapil, Praha 1919.

JAROSLAV a Václav ŠAŠEK Z BÍŘKOVA, *Ve službách Jiříka krále: deníky panaře Jaroslava a Václava Šaška z Bířkova*, ed. Bohumil Mathesius, Praha 1940.

Kronika trojanská, ed. Jiří Daňhelka, Praha 1951.

KORNEL ZE VŠEHRD, Viktorin, M. *Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, ed. Jiří Jireček, Praha 1874.

KŘIŠŤAN Z PRACHATIC, *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic z mnohých vybrané*, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1975.

Mistra Jana Husa sebrané spisy české, díl 1, ed. Karel Jaromír Erben, Praha 1866.

PREFÁT Z VLKANOVA, Oldřich, *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom až do Palestiny, to jest do krajiny někdy Židovské, země Svaté, do města Jeruzaléma k Božímu hrobu, kteraužto cestu s pomocí Pána Boha všemohoucího šťastně vykonal Voldřich*

Prefát z Vlkanova léta Páně MDXXXVI. ed. Karel Hrdina, Praha 1947.

Příběhy římské, Staročeská Gesta Romanorum, ed. František Šimek, Praha 1967.

Rada zvířat, in: Výbor z literatury české, svazek 2, ed. Pavel Josef Šafařík, Praha 1845.

RABŠTEJN, Jan, *Dialogus,* ed. Bohumil Ryba, Praha 1946.

Rozmlouvání člověka se smrtí, in: Veršované skladby doby husitské, ed. František Svejkský, Praha 1963.

Spisování slavného frejře, ed. Zdeňka Tichá, Praha 1978.

TOVAČOVSKÝ, Ctibor, *Hádání pravdy a lži Ctibora Tovačovského z Cimburka,* ed. Bořivoj Křemenák, Praha 1949.

TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, Ctibor, *Kniha Tovačovská, aneb, Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor,* ed. Vincenc Brandl, Brno 1868.

Zrcadlo marnotratných, ed. Josef Vašica, Praha 1940.

ŽÍDEK, Pavel, *M. Pavla Židka Spravovna.* ed. Zdeněk Tobolka, Praha 1908.

Literatura

ANTONÍN, Robert, *Ideální panovník českého středověku, kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*, Praha 2013.

BOHATCOVÁ, Mirjam a kol., *Česká kniha v průběhu staletí*, Praha 1990.

BOHATCOVÁ, Mirjam, *Předmluva v českých předběllohorských tiscích*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 83–105.

BOHATCOVÁ, Mirjam, *Pravda a lež v rukou právníka*, Přerov 1995.

BOLDAN, Kamil - URBÁNKOVÁ, Emma, *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*, Praha 2009.

BŘEŽAN, Václav, *Poslední Rožmberkové*, Praha 1941.

CEJPEK, Jiří, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 1996.

ČÁDA, František, *Zlomky ztraceného spisu olomouckého biskupa Tasa*, Praha 1973.

ČECHURA, Jaroslav, *České země v letech 1437–1526, Jagellonské Čechy (1471–1526)*, Praha 2012.

ČEŘOVSKÝ, Jan, *Knihy Jana Hodějovského z Hodějova v klášteře Broumovském*, Břevnov 1937.

FENCL, Jaroslav, *Jan Hasištejnský z Lobkovic*, Ústí nad Labem 1982.

HEJNIC, Josef, *Knihovna Václava Rovného jako historický pramen*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 169–190.

HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v Českých zemích*, Praha 1966.

- HLAVÁČEK, Ivan, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005.
- HRUBÝ, František, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, Český časopis historický 23, 1927, s. 21–59.
- HUIZINGA, Johan, *Podzim středověku*, Praha 1999.
- IWANCZAK, Wojciech, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.
- JAKUBEC, Jan, *Dějiny literatury české*, Praha 1911.
- JUROK, Jiří, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*, Nový Jičín 2000.
- KALISTA, Zdeněk, *Tři staré šlechtické libráře*, Časopis Společnosti přátel starožitností 36, 1928, s. 145–160.
- KNEIDL, Pravoslav, *Z historie evropské knihy*, Praha 1989.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001.
- KOPECKÝ, Milan, *Český humanismus*, Praha 1988.
- KYZOUROVÁ, Ivana, *Básník a král, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby*, Praha 2007.
- LEHÁR, Jan, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2008.
- LIFKA, Bohumír, *Zámecké a palácové knihovny v Čechách*, Český bibliofil, 1934, s. 34–72.
- MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526, Šlechta*, Praha 1994.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích 1471-1526, Města*, Praha 1998.

MAŠEK, Petr, *Zámecké, hradní a palácové knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004.

NODL, Martin WIHODA, Martin, *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, Praha 2007.

NODL, Martin – František ŠMAHEL, *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

NODL, Martin, *Středověk v nás*, Praha 2015.

NOVOTNÝ, Robert, *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 241–250.

NUSKA, Bohumil, *Meyšnarova knihařská dílna*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 56–78.

PÁNEK, Jaroslav, *Stavovství v Čechách a na Moravě na prahu novověku*, in: *Morava na prahu nové doby*, ed. František Hýbl, Přerov 1995, s. 37–54.

PEKAŘ, Josef, *O periodisaci českých dějin*, in: *Z duchovních dějin českých*, ed. Josef Klik, Praha 1941, s. 348–362.

RICHTEROVÁ, Alena, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*, Praha 1989.

SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI.*, Praha 1986.

SKUTIL, Jan, *Jan Dubravius, biskup, státník, ekonom a literát*, Kroměříž 1992.

SVOBODOVÁ, Anežka, *Petr Vok z Rožmberka*, Praha 1985.

ŠIMEČEK, Zdeněk, TRÁVNÍČEK, Jiří, *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014.

ŠIMŮNEK, Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

ŠIMŮNEK, Robert, *Rituály, ceremoniály a symbolická komunikace*, in: *Slavnosti*,

ceremonie a rituály v pozdním středověku, edd. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2014, 227–264.

ŠINDELÁŘ, Karel, *Dějiny knihoven v Českých zemích do roku 1918*, Praha 1989.

ŠMAHEL, František, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000.

ŠMAHEL, František, *Ars artificialiter scribendi*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 54–72.

TICHÁ, Zdeňka, *Jak starší Čechové poznávali svět, Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století*, Praha 1985.

URBÁNEK, Rudolf, *Věk poděbradský III.*, Praha 1918.

URBÁNKOVÁ, Emma, *Nejstarší prvotisky českého původu*, in: *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, ed. Josef Polišenský, Praha 1970, s. 49–59.

URBÁNKOVÁ, Emma, *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*, Praha 1957.

VANÍČEK, Vratislav, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační trend*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007, s. 141–188.

VÁLKA, Josef, *Česká společnost v 15.–18. století*, Praha 1972.

VESELÁ, Lenka, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005.

VLČEK, Jaroslav, *Dějiny české literatury*, Praha 1960.

VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha 2008.

VÁLKA, Josef, *Ctibor Tovačovský a Morava jako model stavovské země*, in: *Morava na prahu nové doby*, ed. František Hýbl, Přerov 1995, s. 22–36.